

2019-02

jaargang 50
nummer 02
maart 2019

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Proefschrift *Moral Objectivity* van Jeroen Hopster
Zelfde jaartelling maar uitsluitend de cijfers
Inenten beschermt jezelf en je medemensen

Joodse steun voor het secularisme
Atheïsme voortzetting van het monotheïsme?
Jezuskindje niet geïnfecteerd met zondevirus

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de web-site
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorzijde: Voorjaar binnen de perken
(Stock photo)

Achterzijde: De jubileumboeken van De
Dageraad / De Vrije Gedachte: 50 / 100 / 125 /
150 / 160 jaar. Foto: René van Elst.

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 02 • maart 2019

INHOUD

Item	Auteur(s)	Pagina
• Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
• Hogere waarden en harde waarheid	<i>René van Elst</i>	3
• Ontkersten de tijdrekening	<i>Anton van Hooff</i>	5
• Voor God spelen (3)	<i>Sicco Polders</i>	6
• Over jodenhaat vroeger en nu	<i>Thomas Spickmann</i>	8
• <i>Grand Hotel Europa</i> - Ilja Pfeijffer	<i>Enno Nuy</i>	10
• Klimaat en religie	<i>Ben Warner</i>	12
• Jaren tellen	<i>René van Elst</i>	12
• De mythe van de joods-christelijke cultuur	<i>Maarten Gorter</i>	13
• Victor Klemperer, mijn opmerkelijke Duitser	<i>Anton van Hooff</i>	15
• <i>Zeven vormen van atheïsme</i> - John Gray	<i>Enno Nuy</i>	18
• Kinderwens	<i>Hans Klein</i>	21
• Verpreutsend christendom	<i>Anton van Hooff</i>	22
• De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	24

THEMANUMMER JUNI

Ons juni-nummer zal gewijd zijn aan het thema
VRIJHEID VAN MENINGSUITING.
 Uw gedachten daarover ontvangen wij graag voor 15 mei a.s..

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!
 Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De
Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De
inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- **Website:**
devrijegedachte.nl
- **YouTube-kanaal:**
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9On
yQqzLw
- **Facebook-pagina:**
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Hogere waarden en harde waarheid

Over het proefschrift *Moral Objectivity* van Jeroen Hopster

René van Elst

Moraal is het totaal van de gedragsregels die in een sociaal verband als *goed* (correct, wenselijk) worden gezien. Gedrag dat daar tegenin gaat is – in meerdere of mindere mate – *slecht*. Kun je van een bewering dat iets goed of slecht is, zeggen dat die *waar* of *niet waar* is? We doen dat in ieder geval heel vaak. Als Annie zegt “Iemand vermoorden is slecht,” dan is het heel gewoon als Bob reageert met “Ja, dat is waar.” Bob zou dezelfde reactie kunnen geven als Annie zegt “De zon schijnt.” In beide gevallen spreekt Bob zich uit alsof het om een verifieerbaar feit gaat, dat hij ook inderdaad geverifieerd heeft. Dat de zon al of niet schijnt, is ontegenzeggelijk zo’n feit; het is moeiteloos te zien. Maar dat moord *slecht* is, is dat ook een verifieerbaar feit? Hoe *weet* Bob dat moord slecht is, zonder dat met zijn zintuigen te kunnen waarnemen?

Dit is waar het om draait in een oude filosofische discussie: het al of niet objectief zijn van de moraal. De centrale vraag luidt of iets moreel is, dus goed of slecht is, los van wat mensen toevallig ter zake denken of voelen.

Moreel objectivisme

Als je die vraag met ja beantwoordt, ben je een objectivist; je gaat uit van morele objectiviteit, d.w.z. het reël op eigen houtje bestaan van morele feiten.

De stelling van de objectivist dat er morele feiten zijn, die wij kennen of kunnen kennen, doet denken aan de ideeënleer van Plato. Die leer houdt in dat er een wereld is van vormen of ideeën, die reëler en zuiverder zijn dan wat we aantreffen in onze fysieke wereld. De dingen in onze wereld zijn alleen gebrekkige afbeeldingen van de perfecte ideeën, zoals een materiële cirkel nooit de perfectie kan hebben van een cirkel zoals die in de meetkunde wordt omschreven. Zulke ideeën kunnen wij mensen tot op zekere hoogte (leren) kennen; alleen filosofen weten er volgens Plato echt in door te dringen. Zo kun je als objectivist morele feiten zien als gerelateerd aan hogere, mensonafhankelijke, ideeën van goed en kwaad.

Gelovigen[1] die menen dat God voor hen heeft bepaald wat goed en slecht is, kunnen wij ook tot de morele objectivisten rekenen. Eens te meer als zij ervan uitgaan dat Gods voorschriften niet willekeurig door hem bedacht zijn, maar dat hij daarin hogere principes – vergelijkbaar met de Platoonse ideeën – heeft verwoord.

Moreel subjectivisme

Iemand die het bestaan van morele feiten ontkent, is een subjectivist; zijn uitgangspunt is dat elke morele uitspraak een oordeel is, dat een persoonlijke stellingname verwoordt. Daarbij kan het ook gaan om instemming met een norm die leeft in een bepaald sociaal verband.

Over subjectivisme gesproken: u hebt in dit blad eerder kunnen lezen over het *universeel subjectivisme*, zoals naar voren gebracht door Floris van den Berg.

Dat is een methode om te komen tot een voor iedereen geldige moraal. Die is niet gerelateerd aan ‘iets hogers’, maar aan hoe mensen zelf niet behandeld zouden willen worden, dus aan een persoonlijke stellingname, waarvan wordt aangenomen dat die voor iedereen in de kern gelijk is: niemand wenst te lijden of schade te ondervinden. De resulterende moraal komt feitelijk neer op de bekende “gouden” leefregel ‘wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet!’

Promovendus Jeroen Hopster geflankeerd door zijn paranimfen (foto R. van Elst)

Proefschrift

Laat ik er niet omheen draaien, ik ben een subjectivist en zie het zó: goed en slecht zijn door de mens bedachte termen waarin gedrag wordt beoordeeld; de waarden die aan die oordelen ten grondslag liggen, hebben niets transcendent. Evenmin als volmaakte cirkels, die slechts gedacht kunnen worden, bestaan ze in de realiteit. Ze hebben ook geen betekenis buiten het menselijk samenleven.[2] De moraal is het product van de evolutie, met inbegrip van enkele miljoenen jaren van menselijke interactie. Wij zijn sociale dieren met een groot scala aan gedragsmogelijkheden en met velerlei behoeften. Zonder omgangsregels gaat het niet, dus hebben we rechten en plichten, geboden en verboden. Die zijn ontstaan, gegroeid of bewust bedacht en worden doorgegeven aan volgende generaties in een complex sociaal(-psychologisch) proces. Sommig gedrag noemen we goed; ander gedrag noemen we slecht. Die begrippen zijn een eigen leven gaan leiden, zo wordt wel gesproken over Het Goede en over Het Kwaad. Reële zaken, waarneembare feiten, zijn ze echter niet. Toegegeven: ik simplificeer deze materie hier drastisch. Ik bedoel ook alleen maar mezelf een aanknopingspunt te verschaffen bij de informatie die ik u wil geven over het recent verschenen proefschrift van filosoof Jeroen Klaas Goswin Hopster (Amsterdam, 1987). Jeroen is een zoon van onze medevrijdenker Paul Hopster. Op 1 februari 2019 verdedigde hij in Utrecht zijn werk *Moral Objectivity, Origins and Foundations* met succes tegenover een hoog- en zeergeleerd

gezelschap van opposenten. Zijn promotor was Herman Philipse, ons ook niet onbekend. Het proefschrift, dat door alle geleerde opposenten werd geprezen, is gesteld in het Engels en is grotendeels een bundeling van zes bijeenpassende artikelen. Daarvan zijn er inmiddels vijf in de filosofische vakpers verschenen. Herman Philipse toonde zich schertsenderwijs jaloers op dat publicatiesucces. Het woordje ‘vakpers’ kan u doen denken dat het wel eens om zware kost kan gaan; welnu, dat is het. Het is voor moraalfilosofen. Van een leek als ik mag u dus geen hoogwaardige analyse van deze stof verwachten. Daarom is dit stuk niet bedoeld als een bespreking maar als – onvolkomen – informatie. Ik heb het boek deels gelezen en deels doorgenomen, vooral vanuit de vraag: bevestigt Jeroen Hopster mijn simplistische moraalfilosofietje of niet? U kunt dat ook zelf nagaan, want al is het boek niet in de handel, u kunt het als Pdf-bestand downloaden vanuit het (of de?) Utrecht University Repository: <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/374619/Hopster.pdf>

Realisme en antirealisme

Om maar meteen de zojuist gestelde vraag te beantwoorden: daar komt het wel op neer. Ook Hopster beziet de moraal vanuit een subjectivistisch en evolutionistisch standpunt. Hij brengt echter een interessante nuance aan, waar ik in de volgende paragraaf op terugkom.

Moreel objectivisme heet in het proefschrift moreel realisme (omdat dat spreekt over *reële* morele feiten) en de opvatting die zich daar tegen keert, heet antirealisme. Hopster betoogt dat de antirealistische benadering de beste is, omdat die ons het best in staat stelt om ons begrip van morele objectiviteit te verzoenen met de voorhanden wetenschappelijke kennis. De realist kan niet hard maken dat zijn morele oordelen samenvallen met veronderstelde hogere waarden. Wat we tegenwoordig weten op de gebieden van de biologie, primatologie, antropologie, psychologie en geschiedwetenschap spreekt volgens Hopster tegen het moreel realisme. Realisten stellen dat sterk levende intuïties over wat verkeerd is, onveranderlijke morele waarden uitdrukken, maar psychologische studies zetten dit argument op losse schroeven. Evolutionair-psychologische theorieën wijzen in de richting dat niet alleen de oorsprong van de moraal zelf, maar ook van het geloof in de morele objectiviteit, evolutionair kan worden verklaard. Van de kant van de realisten horen we ook wel dat de op wereldschaal toenemende gelijkheid van morele waarden gedurende de laatste eeuwen een bewijs vormt voor moreel realisme. Die morele convergentie zou betekenen dat de mensheid de waarden steeds beter op het spoor komt. De promovendus stelt hiertegenover dat onze waarden zijn veranderd door veranderende sociaal-economische omstandigheden en door uit de geschiedenis geleerde lessen.

Hopster schrijft dat het in de moraalfilosofie niet gebruikelijk is om een beroep te doen op empirische bronnen, terwijl het gebruikmaken van wetenschappelijke inzichten toch bepaald een rijker filosofisch inzicht oplevert. Hij brengt in het proefschrift twee nieuwe, empirisch onderbouwde argumenten tegen

het realisme naar voren. Het eerste verwijst naar de herkomst van de belangrijkste elementen van de moraal, waarbij niet alleen naar de evolutie maar ook naar de geschiedenis wordt gekeken. Het tweede argument (hierboven al aangestipt) verwijst naar de resultaten van de experimentele en evolutionaire psychologie die bepaalde argumenten van het realisme onderuit halen. Hopster voegt hieraan toe als positieve stelling dat een antirealistische visie op morele objectiviteit voldoende sterk staat in het licht van relevante meta-ethische[3] vereisten. Ik hoop dit iets duidelijker te maken in de volgende paragraaf.

Een alternatief voor realisme

Hopster spreekt zich uit voor een alternatieve gematigde antirealistische visie op morele objectiviteit. Die visie houdt in dat een moreel oordeel als objectief beschouwd kan worden wanneer het de toets van goed geïnformeerde kritiek vanuit diverse standpunten kan weerstaan. Als eigen voorbeeld noem ik een handeling die ik ooit *absoluut slecht* heb horen noemen: het in de buik schoppen van een zwangere vrouw. Als niemand argumenten kan aandragen waarom dat ook maar een klein beetje goed zou zijn, is het objectief slecht. De slechtheid ervan is dan een moreel feit. Zo vat ik de stellingname van Hopster op, maar voor mij is niet duidelijk welk doel ermee gediend is. Hopster wijst de hogere waarden van de hand, maar wil kennelijk iets met de naam ‘moreel objectivisme’ overeind houden, namelijk in een vorm die berust op intersubjectiviteit, althans op het uitblijven van tegenspraak. Het lijkt erop dat hij een beperkte concessie aan de objectivisten meent te moeten doen, omdat het gevoel bij veel mensen sterk leeft, dat morele oordelen, zo niet strikt waar of onwaar, dan toch boven elke twijfel verheven kunnen zijn. Maar op dit punt kan het zijn dat ik mij nog niet voldoende in het betoog heb verdiept.

Waar ik enigszins op gehoopt had, was dat Hopster ook iets zou hebben geschreven over de volgens mij bestaande parallel tussen het geloof in hogere machten en het geloof in hogere waarden. Hij stipt echter slechts in twee zinnen een overeenkomst aan; daarin zegt hij dat het feit dat in God geloofd wordt de waarschijnlijkheid van diens bestaan niet groter maakt en dat het zelfde geldt voor het geloof in hogere waarden.

Naar mijn mening past het ons vrijdenkers om het geloof in hogere waarden net zo van de hand te wijzen als het geloof in hogere machten; daarom is dit proefschrift voor ons in principe relevant. Verplichte kost ga ik het echter niet noemen; als u toegang tot het internet heeft, kunt u zelf vaststellen of het ook voor u geschreven is.

[1] Waar ik in dit stuk over geloof, religie etc. spreek, beperk ik mij – gemakshalve – tot het Christendom.

[2] Ik beperk me in dit stuk – ook weer gemakshalve – tot een morele cirkel die alleen mensen omvat.

[3] Meta-ethiek is de discipline die zich bezighoudt met de aard en achtergronden van en rechtvaardigingen voor onze morele overtuigingen.

Ontkersten de tijdrekening

Anton van Hooff

Het is een godloochenaar telkens een ergernis te moeten dateren met v.Chr. en n.Chr. In mijn publicaties breng ik de afkorting terug tot vC en nC, maar die hardnekkige Christus zit er nog steeds achter. In Angelsaksische landen hanteert men in plaats van BC (Before Christ) en AD (Anno Domini, in het jaar des Heren) tegenwoordig wel BCE, dat kan worden opgelost als 'Before *Common* Era, maar ook als 'Before *Christian* Era'. CE is dan Common/Christian Era. In boeken van de DDR werd indertijd gewerkt met 'unsere Zeitrechnung'. Je kreeg dan: in het jaar xxx, vor unserer Zeitrechnung' en xxx, nach unserer Zeitrechnung'. Correct was dit niet, want het zou volledig moeten zijn 'voor/na *het begin* van onze tijdrekening'. Dat is ook het bezwaar tegen wat in Nederland onder anderen door Jan Romein is geprobeerd met v.o.j. (voor onze jaartelling) en n.o.j..

We zouden natuurlijk kunnen zoeken naar een neutraal moment, maar wereldwijd wordt – getuige de nieuwjaarsfeesten – nu eenmaal de vermeende geboorte van Jezus van Nazareth als het scharnierpunt van de

tijdrekening gebruikt – in feite werd Jezus 6 voor Christus geboren. Het zal niet lukken consensus te bereiken over een ander, wel vaststaand moment zoals het begin van de Olympische Spelen (776 vC).

Als we nu echter eens de aanduiding neutraliseren door te nullificeren? Er zijn daarbij twee mogelijkheden. We kunnen bijvoorbeeld zeggen dat Caesar in 44 vóór nul (v0) werd vermoord en dat De Vrije Gedachte in 1856 n0 werd opgericht. Nog simpeler is de tweede aanduiding, ook vermeld door René van Elst in ons februarinummer op pag. 25: Caesars dood viel in –44. Voor gebeurtenissen na 0 kan indien nodig, een plus worden toegevoegd: brand van Rome in +64. Dit zuiver rekenkundig systeem heeft als bijkomend voordeel dat men zich niet meer het hoofd breekt over het jaar 0. Het is dan ook duidelijk dat het jaar nul niet bestaat; op –1 volgt immers +1. Nul is niet meer dan een limiet. Zeg dus nooit van een wantoestand dat het iets uit het jaar nul is.

LEZING

In het kader van de maand van de filosofie met als thema "Ik stuntel, dus ik ben." geeft filosoof en Vrijdenker-redacteur Sicco Polders een lezing.

De uitspraak "Ik stuntel, dus ik ben." is afgeleid van de beroemde uitkomst van de cartesische twijfelmethode: "Ik denk, dus ik ben." Maar de moderne varianten van Descartes' adagium hebben nog maar weinig van doen met het door hem beoogde doel: het vinden van een onbetwifelbare zekerheid waarop de filosofie haar kennis kan funderen. Is het doel van Descartes bereikt? Nog steeds weten we niet wat we mogen hopen en wat we moeten doen. Zelfs op het gebied van wetenschappelijke kennis is zekerheid discutabel. De door ons begeerde waarheid is niet eenduidig en de ideale wetenschappelijke methode lijkt eerder gebaat bij stuntelen dan bij het poneren van zekerheden. De ideeën van de filosoof Karl Popper over wetenschappelijke groei vormen de leidraad voor een pleidooi om fouten te maken en daarvan te leren.

Datum: zondag 14 april 2019.

Locatie: Vrijmetselaarsloge, Rijkmanstraat 10, 7411 GB Deventer.

Aanvang 14.00 uur, inloop vanaf 13.30 uur.

Voor God spelen (3)

Sicco Polders

Jezus beweerde het levende brood te zijn dat uit de hemel was neergedaald: “Zo iemand van dit brood eet, die zal in der eeuwigheid leven.” Op veertigjarige leeftijd verscheen aan Mohammed de engel Gabriël met het woord Gods. Twee voorbeelden van zelfverklaarde profeten die zichzelf erg serieus namen. Zij kenden Gods bedoeling en zouden de mens de juiste weg wijzen. Is de wereld er beter op geworden? Laten we God en zijn megalomane discipelen maar negeren en het heft in eigen hand nemen. Het is tijd om zelf voor God te spelen. De eerste *Voor God spelen* ging over een waardige, zelfgekozen dood en deel 2 over het voorkomen van een slecht leven. Dit derde afsluitende deel pleit voor vaccinatieplicht ter bescherming van het leven. Mensen weigeren zich te laten inenten vanwege gebrekkige of verkeerde informatie of vanuit religieuze overwegingen, waarbij ik me afvraag of het laatste niet veelal gevolg is van het eerste. Onwetendheid kan worden verholpen door bijvoorbeeld onderwijs en campagnes. Maar met diegene die een inenting halsstarrig weigert op grond van levensovertuiging, valt weinig te beginnen. Misschien dat het risico op een voortijdige dood er niet veel toedoet voor iemand die gelooft in een leven ná de dood, maar dat door een (nagelaten) handeling de dood van anderen wordt bespoedigd, valt toch lastig te rechtvaardigen. Mogen we mensen verplichten zich te laten inenten.

Vaccinatiescepsis is een gevaar[1]

Naast onder meer luchtvervuiling, het aids-virus en resistentie voor antibiotica wordt verzet tegen vaccinaties door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) gerekend tot een van de tien grootste bedreigingen voor de mondiale gezondheid. Het voorbeeld van het mazelenvirus maakt duidelijk wat het gevaar is als mensen zich niet laten inenten. Wat klinkt als een onschuldige kinderziekte kan levensbedreigend zijn. In een op de duizend gevallen kan het de hersenen aantasten en fataal aflopen. Daarnaast tast het virus het immuunsysteem aan waardoor andere infecties vrij baan kunnen krijgen. Een besmet persoon steekt gemiddeld tien anderen aan, waarbij een flinke hoest of nies al voldoende kan zijn. 97 procent van de mensen die tweemaal zijn ingeënt, zijn levenslang immuun en bij de overige drie procent zal de ziekte zich minder hevig

manifesteren en – niet onbelangrijk – minder besmettelijk zijn.

Donald Trump staat niet bekend om zijn genuanceerde uitspraken maar hij maakte het wel erg bont toen hij publiekelijk een verband legde tussen autisme en inenting. Koren op de molen van de sceptici die geloven dat vaccinatie een gevaar voor de gezondheid is. Nu is geen enkele inenting zonder risico, maar dat blijft beperkt tot milde ziekteverschijnselen zoals koorts en vlekken na de prik. Een verband tussen hersenschade en inenten is nooit aangetoond, al zijn er vast genoeg bronnen die beweren van wel. Deze baseren zich op zeer zeldzame gevallen waarbij een causaal verband nooit is bewezen. Voor wie het vaak veronachtzaamde verschil niet kent tussen een causaal verband en correlatie, zie de voetnoot.[2] Het is de kunst onderscheid te kunnen maken tussen goed getoetste informatie en pseudowetenschappelijke wichelarij. Als het hem zou uitkomen zou Trump nog beweren dat de aarde niet rond is. Experts (maar wie gelooft die tegenwoordig nog in een tijd waarin iedereen denkt expert te zijn) schatten dat door een inenting één op de miljoen mensen overlijdt: door de infectie met het mazelenvirus is dat er één op de duizend. Tot slot, het oplopen van een infectie lijkt onwaarschijnlijk vanwege het succes van de inenting maar het gevaar is daarmee niet geheel geweken. Minstens 95 procent van de bevolking moet zijn ingeënt om een uitbraak te voorkomen. Daarmee beschermt een inenting niet alleen de gevaccineerde maar ook hen die geen vaccinatie kunnen krijgen, zoals zeer jonge kinderen, zwangere vrouwen of mensen met een sterk verzwakt immuunsysteem. Mazelen breidt zich wereldwijd uit, vaccinatiescepticisme is daar mede de oorzaak van. De WHO schat dat het aantal doden door vaccinaties met nog anderhalf miljoen kan afnemen. Redenen te over om de inenting niet te weigeren.

De houding in Nederland

De kans in Nederland te overlijden aan mazelen is minder dan 1 op de 10.000.[3] Voordat in 1976 werd begonnen met het rijksvaccinatieprogramma werd haast ieder kind ziek, nu zijn dat er ca. tien per jaar. Ondanks dit succes brak er vijf jaar geleden nog een epidemie uit onder (bevindelijk) gereformeerden, waarbij één kind overleed. Gelukkig zijn de politieke partijen waarvan je kan verwachten dat hun achterban moeite heeft met vaccineren, de drie confessionele partijen, van mening dat een vaccinatie tegen besmettelijke ziektes verstandig is. Waar het vroeger ging om relatief kleine groeperingen van religieuzen, en vooral ook

antroposofen, die tegen waren, stijgt het aantal sceptici tegenwoordig zorgwekkend, vooral door verkeerde informatie. Het CDA maakt zich daar terecht zorgen om en Tweede Kamerlid Carla Dik-Faber van de Christenunie vindt dat de vaccinatiegraad omhoog moet en is voor vaccinatie, maar tegen een vaccinatieplicht. God heeft ons de verantwoordelijkheid gegeven voor onszelf en voor anderen te zorgen. Hiermee rechtvaardigt ze het inenten, maar ze begrijpt tegelijkertijd dat er gelovigen zijn die een beroep doen op lichamelijke integriteit en vrijheid van godsdienst, de twee belangrijkste argumenten tegen een vaccinatieplicht. En hoe denkt de SGP over deze kwestie? Daarvoor raadpleegde ik hun site. Op zondag. Het resultaat wil ik u niet onthouden:

De zondag is een zegen van de Schepper. Een dag om even op adem te komen en uitgetild te worden boven de hectiek van iedere dag. Op zondag doen we niet aan politiek. We rusten uit. En we luisteren naar het Woord van God, de Bijbel. Om die reden houdt de SGP haar 'winkel' op zondag dicht. Morgen hopen we weer voor u klaar te staan.[4]

Inderdaad was op maandag de 'winkel' weer geopend, maar helaas: geen expliciet standpunt met betrekking tot vaccinatie. Wel vindt voorman Kees van der Staaij het goed "...dat mensen worden aangezet om over inenten na te denken." Maar hij benadrukt het belang van keuzevrijheid. De noodzaak van vaccineren lijkt ook doorgedrongen te zijn tot gelovig Nederland maar zouden we niet meer moeten willen, namelijk een vaccinatieplicht?

Vaccinatieplicht

Grofweg zijn er twee soorten weigeraars. De 'kritische prikkers' zullen moeilijk te zijn overtuigen door de juiste informatie te verstrekken aangezien zij deze informatie als onjuist beschouwen of met tegenargumenten komen die valide schijnen, zoals de soms dubieuze rol van de farmaceutische industrie in Nederland en de soms gebrekkige kennis over de bijwerkingen van nieuwe vaccins. De zogeheten religieus bezwaarden, met name een kleine groep streng gereformeerden, denken dat als God je een ziekte geeft, hij daar een bedoeling mee heeft. Juist de kwetsbaarheid voor ziekte houdt ons klein.[5] Ook zij zullen niet snel van standpunt veranderen. Moeten we dan maar iedereen verplichten tot inenten om een volgende uitbraak te vermijden?

De twee belangrijkste argumenten een inenting te weigeren zijn al genoemd: vrijheid van religie en recht van lichamelijke integriteit. Maar vrijheid van religie kent grenzen. Als het mijn religieuze overtuiging is dat homoseksuelen minderwaardige mensen zijn en ik roep op hen te stenigen zal de rechter mijn vrijheid beperken. Het beroemde schadebeginsel van de Engelse filosoof John Stuart Mill staat nog steeds als een huis. Ter verdediging van de persoonlijke vrijheid schreef hij: "...dat het enige oogmerk dat de mensheid het recht geeft om individueel of collectief in te grijpen in de

vrijheid van handelen van een van hen, hun eigen bescherming is; en dat de enige reden waarom men rechtmatig macht kan uitoefenen over enig lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, de zorg is dat anderen geen schade wordt toegebracht." [6] Het inenten tegen besmettelijke ziektes beschermt zowel de persoon die wordt ingeënt als anderen. Ter bescherming van de rest van de samenleving mogen we volgens Mill de vrijheid van iemand beknotten. Hetzelfde geldt voor het recht op lichamelijke integriteit. De onaantastbaarheid van het lichaam is een groot goed, maar weegt niet op tegen het maatschappelijke belang dat een uitbraak wordt voorkomen. Het recht wordt soms al geschonden als daar een goede medische reden voor is, zoals reanimatie of bij de verplichting een bloedproef te ondergaan. Een ouder die weigert zijn kind te laten vaccineren stelt het bloot aan onnodige risico's. Tevens is hij of zij er mede voor verantwoordelijk dat anderen,

onder wie heel jonge kinderen en zieken, nodeloos veel risico lopen op het krijgen van een ernstige ziekte. Een immorele daad, waardoor het niet onbegrijpelijk is dat er stemmen opgaan dit te bestraffen met bijvoorbeeld onthouding van kinderbijslag. Maar straffen zal averechts werken en de weerstand niet verkleinen maar slechts het vertrouwen in de overheid doen verminderen.

Tot op heden is de politiek tegen verplicht vaccineren. Bij een

voortdurende daling van de vaccinatiegraad echter wordt de volksgezondheid bedreigd en is het overwegen van een vaccinatieplicht geen onbezonnen stap. Het nut van vaccinatie moet actiever worden uitgelegd en de informatie moet breder worden gedeeld. Als desondanks de kleine groep weigeraars groot genoeg blijft om onze gezondheid ernstig te bedreigen mag hun vrijheid worden beknot. We zullen dan eigenhandig de bedoelingen van God moeten dwarsbomen; daar zullen veel kinderen ons later dankbaar voor zijn.

[1] Veel van de informatie heb ik uit Die Zeit van 24 januari 2019.

[2] Vanwege gemakzucht, onwetendheid of belang wordt een correlatief verband vaak aangezien voor een causaal verband. Een simpel klassiek voorbeeld is het volgende: Het eten van ijs verhoogt de kans op verdrinkingsdood. Want inderdaad, als er meer ijsjes worden verkocht verdrinken er meer mensen. Natuurlijk komt dat niet door het eten van ijs (causaal), maar omdat als er meer ijs wordt gegeten het warmer weer is en bij warm weer wordt er meer gezwommen, en dat heeft tot gevolg dat er meer mensen verdrinken. Tegelijk optredende fenomenen staan niet per se in een oorzakelijke verband.

[3] <https://www.rivm.nl/mazelen>. Geraadpleegd 6 februari 2019

[4] <https://www.sgp.nl/standpunten/a> Geraadpleegd zondag! 3 en maandag 4 februari 2019.

[5] <https://www.rivm.nl/sites/default/files/2018-11/001569%20Bezwaren%20vaccinatie%20brochure%20v3%20DEF%20250111.pdf>. Geraadpleegd 6 februari 2019.

[6] Mill, J.S., Over vrijheid, Uitgeverij Boom, 2002, p.15.

Over jodenhaat vroeger en nu

Thomas Spickmann

In januari dit jaar is in Duitsland weer de massale moord op de joden tijdens de Tweede Wereldoorlog herdacht. In München bijvoorbeeld kwamen de leden van het Beierse deelstaatsparlement bijeen. Charlotte Knobloch hield een toespraak. Zij is actief in de 'Zentralrat der Juden in Deutschland' (belangenorganisatie van de Duitse joden) en was enige tijd zelfs voorzitter. Inmiddels is zij 86 jaar oud. Na 1940 is zij ter voorkoming van haar deportatie naar een vernietigingskamp door haar vader naar het platteland in Noord-Beieren gestuurd. Haar katholieke pleeggezin versluierde haar identiteit door te doen alsof zij een onechtelijk kind was. Op deze wijze heeft zij de periode van het nationaalsocialisme overleefd.

De afgelopen jaren is de jodenhaat die ooit de basis voor de holocaust was, in Europa weer zorgwekkend toegenomen. Op straat zijn steeds meer scheldpartijen en zelfs geweld tegen joden waarneembaar zodat velen overwegen om naar Israël te emigreren. Tevens is het rechtsextremisme in omvang toegenomen wat bijvoorbeeld ertoe leidde dat de Afd ('Alternative für Deutschland') inmiddels in het deelstaatsparlement van Beieren een fractie vormt. Diverse leden van deze partij hebben in het verleden gevoelige uitspraken gedaan. Functionaris Björn Höcke uit Thüringen zei bijvoorbeeld dat de Duitsers het enige volk ter wereld zouden zijn dat in zijn hoofdstad een monument der schande gebouwd heeft (hij bedoelde hiermee de Berlijnse holocaust-herdenkingsplek die uit veel donkere stenen blokken bestaat). Noemenswaardig is ook dat Alexander Gauland, partijvoorzitter, de periode van het nationaalsocialisme als een 'vogelpoepje' op de in zijn ogen heroïsche Duitse geschiedenis afdeed.

Charlotte Knobloch

Op bovengenoemde bijeenkomst betreurde Charlotte Knobloch het dat deze partij intussen van alle Duitse deelstaatsparlementen en ook de Bondsdag deel uitmaakt. Zij bekritiseerde dat de Afd zich door haat en buitensluiting van enkele bevolkingsgroepen zou laten leiden en niet in overeenkomst met de grondwet actief zou zijn. Vervolgens verlieten de meeste Beierse Afd-fractieleden uit protest de zaal. Knobloch kreeg op de daaropvolgende dagen een heleboel mailberichten met hatelijke inhoud en zelfs doodsb bedreigingen.

Ook in de Duitse Bondsdag heeft eind januari een holocaust-herdenkingsbijeenkomst plaatsgehad waar een bejaarde historicus een toespraak hield. Opvallend is dat bij dergelijke officiële evenementen de mogelijke gevolgen van haat en smaad en de gruwelijkheden van de nationaalsocialisten naar voren geschoven worden. In principe is dit terecht, maar de holocaust dient in een ruimere historische context geplaatst te worden.

Historie

Al eeuwen lang werden de joden als aparte bevolkingsgroep weggezet, gediscrimineerd en van christenen gescheiden gehouden; een veronderstelling was bijvoorbeeld dat zij de dood van Jezus aan het kruis bewerkstelligd zouden hebben. Dit had desastreuze gevolgen. Te denken valt bijvoorbeeld aan middeleeuwse pogroms. In de 16^e eeuw zaaide Maarten Luther op grote schaal haat tegen de joden toen enige tijd na zijn reformatie bleek dat zij zich niet tot zijn nieuwe protestantse kerk wilden bekeren. Hij eiste bijvoorbeeld dat men hun gebouwen in brand zou steken. Circa 400 jaar later, in 1938, tijdens de zogenaamde 'Reichskristallnacht', was het zo ver. De nationaalsocialisten, geïnspireerd onder andere door Luther, vernielden in heel Duitsland joodse winkels en synagogen. Historisch gezien past het dus niet bij elkaar dat veel hedendaagse politici aan de ene kant holocaust-herdenkingsbijeenkomsten houden en aan de andere kant lidmaat zijn van protestantse kerken en bovendien in 2017 het 500-jarige jubileum der reformatie vierden. Vaak zijn zij zich van deze tegenstrijdigheid niet bewust.

De schadelijke invloed van het christendom kan dus in de politiek niet langer verzwegen worden. Dit geldt ook voor de islam die in de afgelopen decennia in het Midden-Oosten en voor een deel in Europa aanzienlijk gegroeid is. Het valt op dat in de huidige tijd joden vaak door moslims aangevallen worden. Vrijdenkers zijn zich ervan bewust dat de oorzaak van zulke conflicten in de kern van verschillende godsdiensten te vinden is. Aanhangers van een monotheïstische religie denken dat zij over de absolute waarheid beschikken en dulden daarom geen andere goden of levensbeschouwingen met onverdraagzaamheid als gevolg.

Israël

Dit is vooral in Israël zichtbaar. De Palestijnen, waarvan de meesten moslim zijn, ondervinden aanzienlijke

vrijheidsbeperkingen. Hoewel de joden slachtoffers van de holocaust, de grootste misdaad tegen de menselijkheid ooit, waren, zijn zij in het Midden-Oosten daders. Godsdienst speelt daarbij een uiterst belangrijke rol. Dit heeft de Duitse TV-correspondent Gerhard Konzelmann in zijn publicaties uitgebreid toegelicht. In de jaren negentig van de afgelopen eeuw lukte het na moeizame vredesonderhandelingen wel om aan de Palestijnen de Gazastrook toe te wijzen, maar deze is van niet al te grote religieuze betekenis. In Hebron, waar zich het graf van Abraham bevindt, is dit anders. Daar wisten de Israëli's een zwaar bewaakte wijk voor zichzelf als politiek eiland te behouden. Voor Jeruzalem, dat zowel voor joden, als moslims, als christenen van groot belang is, bestaat tot aan de dag van vandaag helemaal geen oplossing. Bemiddelaar Bill Clinton, die van 1993 tot 2001 president van de VS was, had dit laatste wel gehoopt. Zijn strategie was om eerst met de gemakkelijkste vraagstukken te beginnen en stapsgewijs tot een regeling voor Jeruzalem te komen. Dit is echter halverwege vastgelopen. Van werkelijke vrede tussen Israëli's en Palestijnen, waarnaar men 25 jaar geleden uitkeek, kan geen sprake zijn. Er waren steeds weer beschietingen tussen beide partijen. De territoriale oplossing kan vanwege de geografische ligging alleen een staat zijn met gelijke rechten voor beide groepen en twee officiële talen, namelijk Hebreeuws en Arabisch. Voorwaarde is dan wel dat de religiositeit, die het conflict stelselmatig aanwakkert, afneemt.

Privilege

Een bepaalde medeschuld voor antisemitisme ligt dus bij het jodendom zelf, ook hier in Europa. Het probleem werd door toekennen van een bepaald privilege aan de bijbehorende bevolkingsgroep tenminste enige tijd lang nog versterkt. In 2013 traden na een om godsdienstige redenen doorgevoerde besnijdenis bij de betrokken jongen complicaties op; dit had juridische consequenties. De verantwoordelijke Keulse rechtbank beschouwde besnijdenis als toebrengen van lichamelijk letsel dat om uitsluitend religieuze redenen niet te rechtvaardigen is en het welzijn van een kind niet bevordert. Dit leidde bij moslims en joden in Duitsland tot ophef. Vervolgens zette zich Dieter Graumann, toen voorzitter van de 'Zentralrat der Juden in Deutschland' op grote schaal voor een vrijstelling door het Duitse parlement in. De evolutionair-humanistische Giordano Bruno Stichting daarentegen streed onder woordvoerder Michael Schmidt-Salomon voor een verbod. Maar de meeste politici kozen voor de kant van de religieuze lobbyisten en werkten een wettelijke constructie uit waarmee zij dachten een goede afweging tussen vrijheid van godsdienst en lichamelijke onschendbaarheid te kunnen maken. Dit werd uiteindelijk door de toenmalige minister van justitie als professioneel compromis gepresenteerd en door het parlement gesluit terwijl 70% van de Duitse bevolking volgens opiniepeilingen voor een volledig verbod was. Veel mensen hebben dit als ondemocratisch en pijnlijk ervaren.

Over de joodse besnijdenis valt te zeggen dat deze nog erger is dan de islamitische omdat de ingreep uitgevoerd wordt als een jongen pas acht dagen oud is. Wetenschappers zijn erachter gekomen dat dit bij baby's bijzonder traumatisch is omdat zij nog niet zo ver

ontwikkeld zijn dat zij de gevoelde pijn kunnen onderdrukken. Dit werd door Schmidt-Salomon in het najaar van 2013 herhaaldelijk benadrukt. In het algemeen zijn besnijdenissen bij minderjarigen om uitsluitend religieuze redenen verwerpelijk omdat dit niet hun vrije keuze, maar door hun ouders opgedrongen is; dit kan niet als vrijheid van godsdienst gezien worden. Daarnaast treden vaker ernstige complicaties op dan bekend is omdat de betrokkenen er uit schaamte niet over durven te praten. Tegenwoordig raden artsen dergelijke operaties af zolang geen medische noodzaak bestaat. Vanuit humanistisch oogpunt dient een wettelijke minimale leeftijd ingevoerd te worden waarop jongens zelf kunnen beslissen of zij deze ingreep om religieuze redenen willen ondergaan. Dit maakte helaas op Charlotte Knobloch, die zich intens samen met Dieter Graumann voor de legalisatie van de 'brit mila', de joodse besnijdenis, inzette, helemaal geen indruk. Zij beschouwt deze als een heilige wet. Zij verwijt de Afd dat deze partij niet op basis van de Duitse grondwet en de democratie actief is; deze stelling is ook niet per se verkeerd. Maar wat in 2013 gebeurde en waarvoor zij mede streed, voldoet zeker ook niet aan deze criteria.

Dit neemt geenszins weg dat het gruwelijk was wat de joden onder de nationaalsocialisten aangedaan werd en dat dit herdacht moet worden, zij het wel met plaatsing in een bredere historische context. Tevens dienen het hedendaagse antisemitisme en de bijbehorende pesterijen die tot nieuw geweld kunnen leiden afgekeurd te worden. Desondanks moet men het jodendom kritisch bezien.

Besnijdenis is toebrengen van lichamelijk letsel

Grand Hotel Europa, Ilja Pfeijffer

Enno Nuy

Ik hoorde lovende woorden over *La Superba*, maar nam nooit het besluit dat boek te gaan lezen. Ik lees niet veel fictie meer, behalve van een paar schrijvers over wier boeken ik geen recensies hoeft te lezen – ik koop hun boeken ongezien – zoals in willekeurige volgorde Martin Walser, Jón Kalman Stefánsson of Benno Barnard. Maar toen ik Pfeijffer in een programma iets zag vertellen over zijn roman *Grand Hotel Europa* nam ik een kloek besluit en kocht die lijvige pil.

Heel even dacht ik ‘oh als dat maar goed gaat’ toen ik op pagina 12 las dat de asielzoeker Abdul die als

piccolo werkte in het hotel op de vraag van de schrijver of mijnheer Montebello wellicht de conciërge was antwoordde: “Hij haat dat woord, al bevalt de etymologie ervan hem wel”. Het leek mij niet erg waarschijnlijk dat een vluchteling die rechtstreeks uit de woestijn naar Europa was getrokken, het woord ‘etymologie’ zou bezigen, ook al had hij – zoals later zou blijken – na zijn aankomst in het hotel wel de complete *Aeneïs* gelezen.

Maar al snel besepte ik een prachtige roman aangeschaft te hebben van een schrijver die de taal beheerst, ofschoon ik me voor kan stellen dat niet iedereen gecharmeerd is van zijn hier en daar wat archaïsch taalgebruik. Ik ben er echter een liefhebber van. Daar komt bij dat Pfeijffer grossiert in prachtige taalvondsten. Wat te denken van “Wie zich niet alles herinnert wat hij wil vergeten, loopt het risico dat hij bepaalde zaken vergeet te vergeten” of “Er is geen bestemming zonder duidelijkheid over de herkomst en geen toekomst zonder een leesbare versie van het verleden”. En als de schrijver in Venetië rondloopt, merkt hij op: “Hier was de tijd blijven zweven in melancholie en heimwee naar de droom van een schaduw van een rinkelend verleden”. Hoofdstuk drie begint met een lange zin die veertien regels beslaat, aan het einde waarvan ik de zinsopbouw allang ben kwijtgeraakt en onderwerp noch gezegde terug kan vinden. Maar voor ik me daaraan kan ergeren vervolgt de schrijver: “Niet in nieuwerwetse vluchtigheid wordt hier vertrouwen gesteld, maar in beproefde traagheid, die mij in de stemming brengt om lange zinnen te schrijven” en dan heeft hij mij weer helemaal voor zich gewonnen.

Massatoerisme

Grand Hotel Europa is een hotel van vergane glorie ergens in Italië, waar de schrijver zijn intrek neemt na een verbroken liefdesgeschiedenis, althans, zo doet hij ons in eerste instantie geloven. Van die geschiedenis, noch van de zoektocht naar een van de laatste schilderijen van Caravaggio, zal ik hier iets prijsgeven. Het centrale thema van deze roman is niet die liefdesgeschiedenis, noch die zoektocht. Nee, het centrale thema is het moderne massatoerisme en de

gevolgen daarvan voor onze samenleving, meer specifiek voor het Avondland dat, laat dat duidelijk zijn, de boot gemist heeft en uit niets dan verleden bestaat zonder een toekomst te hebben. Pfeijffer blijkt een uitstekend essayist en hij heeft zijn onderwerp goed bestudeerd en hij toont ook de urgentie van dat onderwerp aan, we kunnen ons er niet aan onttrekken. Wie echter niet in dit onderwerp geïnteresseerd is, zal de passages over het massatoerisme al snel te uitvoerig vinden. Persoonlijk had ik daar geen last van, integendeel.

Maar voor ik daar dieper op inga, kom ik nog een paar mooie zinnen en taalvondsten tegen. Bijvoorbeeld over Abdul die niet van het verleden houdt, waarop de schrijver opmerkt: “Voor hem is de mens herkenbaar aan zijn gezicht, en dat gezicht is gekeerd in de richting waarheen hij gaat en niet naar de plek waar hij vandaan komt”. En een fraai aforisme is de volgende: “Als de ene hand de andere wast, worden ze beide schoon”. De eerlijkheid gebiedt hier op te merken dat Pfeijffer af en toe ook lelijke zinnen schrijft – waarvan verderop een sprekend voorbeeld – maar een kniesoor die daarover struikelt. Hoewel, er zijn adjectieven die je niet in de overtreffende trap zou mogen gebruiken

want geef toe: ‘ambitieuze’ klinkt voor geen meter. Ik zou hier altijd voor ‘meest ambitieuze’ hebben gekozen maar wellicht is dat een kwestie van smaak.

Hyperkapitalisme

Terug naar de schrijver als chroniqueur van het heden: “Het is een verleidelijke gedachte dat de oplossing voor de problemen van vandaag gelegen is in het terugdraaien van de klokken naar een dag dat die problemen nog niet bestonden. Dat is de lokroep van het rechts populisme, dat in de kern van de zaak nostalgisch is.” Pfeijffer legt naar mijn mening terecht de vinger op de zere plek: waar de moderne burger de hele wereld over zwerft om maar authenticiteit te kunnen beleven of gewoon vooral simpel vertier te zoeken, moet diezelfde burger niets hebben van medemensen die andere oorden opzoeken op de vlucht voor terreur of armoede. “Toeristen aan de Middellandse Zee zwemmen in een massagraf”, merkt hij op. Daar is geen speld tussen te krijgen.

Toerisme dus: wat Europa de wereld te bieden heeft, schrijft Pfeijffer, is zijn verleden. Verderop zal hij schrijven dat er zoveel verleden in Europa is, dat er helemaal geen plek meer is voor een toekomst en dat het oude continent is voorbestemd om het recreatiegebied van de rest van de wereld te worden. Iedereen die geregeld de krant leest, zal zich realiseren dat de schrijver hier bepaald niet overdrijft. Steden als Barcelona, Venetië en Amsterdam zijn inmiddels volstrekt onbegaanbaar geworden, no go area’s, net als

Giethoorn overigens. En wanneer de schrijver een gemeenteambtenaar uit de hoofdstad interviewt over het fenomeen Airbnb biedt hij ons een uitstekend zicht op een ontwikkeling die inderdaad slechts is ingegeven door hyperkapitalisme en waar niets goeds van komt. Ook laat hij overtuigend zien dat het neoliberalisme van onze tijd geen passend antwoord heeft op de hieruit voortvloeiende problemen. Wij hebben onze ziel verkocht aan de markt. En we herinneren ons schrijvers als Harari die overtuigend liet zien dat wij geen consumenten meer zijn maar producten zijn geworden, maar dit terzijde.

Migratie

Zeer lezenswaard zijn de gesprekken die de aan liefdesverdriet lijdende schrijver voert met de oude wetenschapper en filosoof Patelski. Zo merkt de schrijver op dat “De Grieken is het lot van een openbaring bespaard gebleven. Hun religie en mythen zijn nooit vastgelegd in een gezaghebbend heilig boek. Daardoor zijn de fundamenteën van hun geloof altijd vatbaar gebleven voor discussie. Wanneer het dictaat van een god ontbreekt, is het geen heiligschennis zelf na te denken. Dat is de geboorte van de Griekse filosofie”. Prachtig geformuleerd hoor, zulke zinnen lees ik met graagte twee of drie keer.

En in diezelfde discussie merkt Patelski even schitterend geformuleerd op: “Maar ik denk dat het niet moeilijk is een onderscheid te maken tussen defensieve nostalgie, die zich manifesteert in het verlangen om terug te keren naar de middeleeuwen, toen koene ridders in naam van het kruis ongelovigen afslachtten, en historisch realisme, dat beseft dat de enige hoop voor de toekomst voor Europa is gelegen in verregaande integratie, federalisering en eenheid, en dat de komst van jeugdige, sterke, veerkrachtige immigranten een geschenk is voor het oude, vergrijsde continent in plaats van een bedreiging”. Ik hoor het weerwoord van populist en neoliberalen al klinken maar ik zal hier in deze boekbespreking geen nieuwe discussie starten. Ik lees liever met gretigheid nog eens de woorden van Patelski.

In de zoektocht naar de laatste Caravaggio komt de schrijver terecht op Malta en daar is het al niet anders dan elders in Europa en ook hier weet Pfeijffer dat prachtig te verwoorden: “Het eiland, dat voor de helft lijkt te bestaan uit een kerkhof, leeft, voor zover het leeft, in het verleden. Het enige wat het nog kan verkopen, is zijn rijke historie. Daarom wil het bezoekers aantrekken die komen voor het verleden, en moet het bezoekers werven die op zoek zijn naar een toekomst. De suggestie dat het eiland hiermee een metafoor is Europa als geheel, zal ik aan de lezer overlaten”. En zo zijn we aangeland bij het thema migratie. Patelski zegt daarover het volgende: “Sinds we op twee benen staan, zijn we gaan lopen. Vanuit onze wieg in Afrika hebben we de continenten bevolkt. Wie denkt dat hij de huidige migratie vanuit Afrika kan stoppen, kent de wanhoop van de migranten niet. Wie bereid is zijn leven op het spel te zetten, laat zich door niets tegenhouden. (--) Wanneer we uit paniek of uit een misplaatst superioriteitsgevoel weigeren de immigrantenstroom op een intelligente manier in te zetten voor onze maatschappij, zullen we worden

overspoeld op een manier die potentieel rampzalig is. Wanneer we dat wel doen, wordt het probleem van de migratie een oplossing. Europa vergrijsd. Elke ochtend zie ik daar overtuigender bewijs van in de spiegel. Met ons huidige demografisch profiel zullen wij onze gezondheidszorg en pensioenen onmogelijk op peil kunnen houden. Zonder migratie is het lastig zich een toekomst voor Europa voor te stellen”. Opnieuw hoor ik het liberaal en populistisch weerwoord aan komen galmen.

Verhaallijnen

Nog even terug naar minder geslaagde zinnen. Natuurlijk kan een boek niet bestaan uit een verzameling prachtige metaforen en aforismen. Het schijnt dat Jacques Bloem en Victor van Vriesland uren konden converseren in de vorm van literaire citaten maar of daar een werkelijk navolgbaar gesprek uit voortvloeide, vertelt de overlevering niet. In deze roman komen een paar seksscenes voor die de wenkbrauwen wel eens doen fronsen. Ik zeg dat niet uit preutsheid, ik stoor me niet aan zulke taferelen en ik kan ook niet ontkennen dat ze functioneel (kunnen) zijn maar als de schrijver ons laat weten: “...om mij ongehinderd uitzicht te gunnen op haar kutje, dat was kaalgeschoren als het kutje van een meisje” vraag ik me toch af waar zijn gevoel voor mooie taal of prachtige taalvondsten is gebleven. Dit had beter gekund of denkt u er anders over? En nu we het toch over seks hebben: de schrijver doet het geregeld voorkomen alsof de vrouwen hem overkomen maar wij weten wel beter. De schrijver weet heus wel met welk imponeergedrag hij de meeste kans maakt op een nieuwe sekstrofee in zijn ongetwijfeld memorabele verzameling.

De schrijver nam zijn intrek in een hotel dat je zou kunnen kenschetsen als vergane glorie, de beste metafoor voor het verhaal dat hij wil vertellen over Europa en toerisme, tot de nieuwe Chinese eigenaar het roer stevig omgooit. De schrijver nam zijn intrek hier om een deel van zijn verleden af te kunnen sluiten. En u weet het inmiddels, wie zich niet alles herinnert wat hij wil vergeten, loopt het risico dat hij bepaalde zaken vergeet te vergeten. Niet zo de schrijver die zich onder eigen naam en gedaante in deze roman ten tonele voert. In de laatste pagina's komen alle verhaallijnen samen en werkt Pfeijffer toe naar een fraai slot aan deze prachtige roman. Nog een klein puntje van kritiek: Pfeijffer is van oorsprong classicus en dat moge hem sieren maar hij zou de lezer een dienst hebben bewezen als hij zijn latijnse citaten van een keurige vertaling had voorzien.

Maar ook daar gaan we niet ingewikkeld over doen. Pfeijffer schreef met dit *Grand Hotel Europa* een heerlijke roman, vol van mooi taalgebruik en taalvondsten, met bij tijd en wijle hilarische ontwikkelingen en tevens voorzien van een geloofwaardig en mooi plot en dat alles rondom een thema dat behalve interessant ook buitengewoon actueel is. Een – of je het ermee eens bent of niet – heldere analyse van het Europa anno nu. Stof tot nadenken, voor iedereen.

Klimaat en religie

Ben Warner

Het verwondert mij, dat ik zo weinig hoor over de dreiging van de klimaatverandering van de kant van godgelovigen. Immers in het zwaarste scenario spreekt men over de ondergang van de mensheid. Zou het niet uitdraaien op een apocalyps dan nog wordt het leven van vele miljoenen mensen bedreigd. Een totale ondergang zou vergeleken kunnen worden met de zondvloed ten tijde van Noach. De klimaatzeis als boetedoening voor de zondige mensheid. God maakt schoon schip.

Valt het minder desastreus uit en is het geen straf van de schepper dan moet worden geconcludeerd dat Hij al die miljoenen en miljoenen levens en door rampen verdrevenen laat voor wat ze zijn en zich er geheel afzijdig van houdt. In beide gevallen mag een oordeel van godgelovigen worden verwacht. Edoch, het is muisstil in religieuze sectoren. Dat gelovers en bloc de klimaatverandering afwijzen is mij eveneens onbekend. En over de mate van rampzaligheid hoor ik evenmin een discussie. Een verklaring voor die relatieve stilte heb ik niet. Andere vrijdenkers wel?

Duif op zoek naar voedsel na klimaatramp
Gravure van Gustave Doré

Jaren tellen

René van Elst

In mijn artikel *Meer bedenkingen bij het kerstverhaal* in het vorige nummer van ons blad schreef ik dat men jaartallen, in plaats van ze met „voor Christus” en „na Christus” aan te duiden, zou kunnen voorzien van een simpel min- of plusteken. In zijn stukje *Ontkersten de tijdrekening* (zie pag. 5) noemt ook Anton van Hooff dit als optie. De bedoeling is natuurlijk een neutrale, jeezuvrije, jaartelling.

Intussen is me duidelijk geworden dat het in de astronomie al gebruikelijk is om zo te tellen, met als merkwaardige bijzonderheid dat de astronomen ook rekenen met een jaar 0. Wikipedia schrijft daarover: „In sommige wetenschappen (vooral in de astronomie) gebruikt men een ander systeem, waarin wél een jaar nul voorkomt. Het jaar voorafgaand aan het jaar 1, wordt het jaar 0 genoemd, wat overeenstemt met 1 voor Christus. Het jaar daarvoor wordt het jaar –1 genoemd (wat overeenstemt met 2 voor Christus).”

Zo blijkt ook te kloppen wat ik in de TV-uitzending ‘Jezus, hoe het allemaal begint’ kon zien staan op het computerscherm van een Israëliisch planetarium, namelijk het jaartal –0001, terwijl het ging om een conjunctie van planeten die zichtbaar was in het jaar 2 vC, ofwel –2. Hetzelfde geldt voor het gratis pc-programma Stellarium, dat de conjunctie toont als het jaartal op –1 wordt gezet. (Het ging hierbij om de vraag of de “ster van Bethlehem” een samenstand van twee planeten zou kunnen zijn geweest.)

Nu is mij gebleken dat ook anderen de Jezusvrije jaartelling hebben omarmd: in de fraaie nieuwe uitgave *Wereldgeschiedenis van Nederland* bevatten de titels van de eerste drie hoofdstukken resp. de jaartallen –70.000, –5000 en –55. Het laatstgenoemde jaartal – Nederlands eerste historische jaartal naar ik aanneem – is gekoppeld aan een concrete gebeurtenis, waarover gezegd wordt ‘In 55 v.Chr. richtten Romeinse troepen op Nederlandse bodem een massaslachting aan onder twee Germaanse stammen.’ (De gebeurtenis vond plaats in het gebied tussen Maas en Waal. De stammen waren de Tencteri en Usipetes.) Het valt op dat in de tekst weer op de traditionele notatie wordt teruggevallen. Het getal is daarbij 55 gebleven, waaruit blijkt dat deze auteurs niet, à la de astronomen, rekenen met een jaar nul. En terecht.

Over jaartellingen gesproken: filosoof Floris van den Berg hanteert af en toe een eigen jaartelling, waarin hij het jaar 1948 het jaar 0 heeft genoemd (1 zou beter zijn) omdat toen de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens het licht zag.

Een ander idee voor een jaartelling is de Holocene kalender; die telt 10.000 op bij de huidige jaartelling, zodat het nu 12.019 is. Het idee is dat na de laatste IJstijd omstreeks –10.000 de beschaving begonnen is en dat alles wat nog enigszins dateerbaar is (bijv. met boomringen) dan een positief (en jeezuvrij) jaartal krijgt.

De mythe van de “joods-christelijke cultuur”

Maarten Gorter

De term “joods-christelijke cultuur” wordt steeds meer gebruikt in Nederland en de rest van de Westerse wereld. We komen de term zowat dagelijks tegen in de media, in debatten en geuit door politici van zowel confessionele partijen als het CDA en liberale partijen als de VVD. Toen de term voor het eerst werd gebruikt, had hij een heel andere betekenis dan nu, wat weinig bekend is en naar mijn mening uitleg verdient.

19e eeuwse oorsprong

De eerste keer dat de term “joods-christelijk” opduikt is in een brief van de Ierse missionaris Alexander McCaul (1799-1863), geschreven op 17 oktober 1821. Hij schreef in zijn brief: “Voor zover ik kan zien is er maar één manier om het doel van het genootschap te verwezenlijken, namelijk door een joods-christelijke leefgemeenschap in te richten, een vluchtoord, waar allen die gedoopt wensen te worden zouden worden voorzien van de middelen om hun brood te verdienen”. McCaul spreekt dus over joden die *bekeerd* zijn tot het christendom. Acht jaar later, in 1829, gebruikte de naar het christendom bekeerde Duitse-Jood Joseph Wolff (1795-1862) ook de term “joods-christelijk”. Hij bedoelde daarmee kerken die sommige joodse tradities in stand hielden om joden zich te laten bekeren tot het christendom.

De term joods-christelijk werd toen ruim een halve eeuw niet meer gebruikt totdat Friedrich Nietzsche (1844-1900) ermee begon.

Hij sprak zich echter zeer negatief uit over het begrip “*judenchristlich*” in zijn boeken “De genealogie van de moraal” (1887) en “Der Antichrist” (1895). Nietzsche bedoelde met deze term vooral een verwaarloosde continuïteit van de joodse naar de christelijke wereld. Nietzsche benadrukte maar al te graag dat we van de wat hij zag als slavenmoraal van het christendom af moeten en weer naar de herenmoraal van de Grieken en Romeinen terug moeten gaan. We kunnen dus moeilijk een 19e eeuwse inspiratie vinden voor hoe wij het begrip “joods-christelijke cultuur” tegenwoordig opvatten.

George Orwell en de Arabische wereld

We horen voor het eerst in de 20e eeuw van de term joods-christelijk in een brief uit 1939 geschreven door de bekende atheïstische auteur George Orwell (1903-1950). Hij beschreef de joods-christelijke ethiek als een moreel stelsel dat deel uitmaakt van de *American Civil Religion*. Orwell was echter ook behoorlijk negatief over de joods-christelijke moraal omdat die een sterke neiging heeft om autoritaire trekjes te krijgen. Orwell heeft in zijn bekende boeken *Animal Farm* en *1984* ook een link gelegd tussen religie en totalitarisme. Een bekend citaat van Orwell is dan ook: “A totalitarian state is in effect a theocracy”.

Na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en de holocaust werd dan voor het eerst de term joods-christelijk gebruikt door evangelische organisaties die van mening zijn dat joden en christenen dezelfde waarden en tradities hebben. Men beseft echter te weinig dat hier een zeer sterke politieke agenda achter zat. Net als de tegenwoordige steun vanuit de evangelische hoek voor Israël. In de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw was een stroming genaamd ba’athisme heel populair in het Midden-Oosten. Ba’athisme kun je vertalen als “Renaissance” of “Verrijzenis”. Ba’athisme is een pan-Arabische, nationalistische, seculiere politieke ideologie. Aanhangers van deze stroming streven, naar marxistisch-leninistisch gebruik naar het oprichten van een revolutionaire voorhoede. Een revolutionaire voorhoede is een groep die een revolutie uitvoert uit naam van een grotere groep. Deze term is bedacht door Vladimir Lenin (1870-1924) en zou uitgroeien tot één van de steunpilaren van het marxisme-leninisme.

Tijdens de jaren 50-60 werden grote delen van de Arabische wereld bestuurd door ba’athistische partijen. Bekende aanhangers van het ba’athisme zijn Saddam Hoessein en de Assad familie onder wie de huidige dictator van Syrië, Bashar Al-Assad. De Westerse wereld zag de aanhangers van het ba’athisme als verkapte marxisten. Ook het feit dat de ba’athisten (om tactische redenen) banden hadden met de Sovjet-Unie zorgde voor een groot wantrouwen jegens hen. Amerika en de evangelische kerk die een obsessieve afkeer hadden van communisme wilden dan ook graag een

George Orwell

Jerry Falwell

bufferstaat tegen het ba'athisme hebben. Dit was één van de hoofdredenen voor de steun voor Israël.

Twee beruchte voorbeelden van deze opportunistische steun aan de zogenaamde "joods-christelijke cultuur" en Israël waren de twee machtige tv-evangelisten Pat Robertson en Jerry Falwell. Robertson is van mening dat Joden de wereld willen overheersen en te veel invloed hebben binnen de Democratische Partij en de rechtspraak. Jerry Falwell zei regelmatig dat de Antichrist een Jood is en liet zich vaak laagdunkend uit over Joden.

We zien dus dat bekende aanhangers van de "joods-christelijke cultuur" het zelf niet zo op Joden hadden. Amerika steunde trouwens vrijwel de hele 20e eeuw ook fundamentalistische vormen van de islam zoals het salafisme en wahabisme in het Midden-Oosten. Aangezien deze fundamentalistische islamitische stromingen elke vorm van secularisme verwerpen, haten ze dan ook maar al te graag het ba'athisme. Achteraf kunnen we concluderen dat dit een zeer grote fout is geweest van Amerika waar we tot de dag van vandaag de gevolgen van ondervinden. Tegenwoordig werkt in Amerika de steun vanuit evangelische hoek voor Israël juist ironisch genoeg als een bufferzone tegen de fundamentalistische islam.

Joods-seculiere cultuur

Joodse organisaties in Europa en Amerika zijn traditioneel kritisch ten opzichte van de term joods-christelijke cultuur, omdat die term gebruikt wordt alsof het antisemitisme de afgelopen 2000 jaar geen grote rol heeft gespeeld bij het christendom in Europa. Joden in Europa (vooral Frankrijk) en Amerika steunen veel liever het secularisme en de daaruit voortvloeiende strikte scheiding van kerk en staat. Joodse organisaties hebben ook een grote rol gespeeld bij de rechtszaken die ik in mijn artikel "Christelijk gepest op een openbare school" (De Vrijdenker, 2018-09) aanhaal. Drie zeer grote en invloedrijke joodse organisaties: Against Defamation League (ADL), American Jewish Congress

(AJC) en Religious Action Center of Reform Judaism steunen expliciet de strikte scheiding van kerk en staat. Vrijwel alle joodse organisaties steunen trouwens de strikte scheiding van kerk en staat met uitzondering van een aantal orthodox-joodse organisaties. De ADL en de AJC gingen zelfs zover dat zij zich tegen het plaatsen van een menorah in de publieke ruimte keerden!

De steun voor het secularisme door joden is niet vreemd. Een overheid die zich bemoeit met godsdienst is zeer nadelig voor religieuze minderheden, zeker voor joden. Joden worden dan ook altijd in theocratische staten vervolgd. De alliantie die Joden en secularisten hebben gaat al behoorlijk lang terug. In mijn artikel "De geschiedenis van het laïcisme in Frankrijk" (De Vrijdenker 2018-04) heeft u kunnen lezen hoe de laïcisten in Frankrijk de Joods-Franse kapitein Alfred Dreyfus steunden en een eind maakten aan het (opgelegde) antisemitisme in Frankrijk. Hoe sterker het secularisme in een land is, des te beter het is voor de joden. Joden hebben ook een grote rol gespeeld in zaken als het recht op abortus, homorechten en de bestrijding van racisme. In Amerika is de steun voor het homohuwelijk onder joden net zo hoog als onder de niet-gelovigen (beide 80%)! Het recht op abortus wordt zelfs onder joden meer gesteund dan onder niet-gelovigen (75% tegen 71%). We zien dus dat de "joods-christelijke cultuur" een mythe is. Wat wel een feit is, is dat Joden en secularisten al meer dan 150 jaar een alliantie hebben en samen grote successen hebben geboekt. Ik wil dan ook graag een nieuwe term introduceren: de joods-seculiere cultuur.

1. Genootschap slaat op de London Society For Promoting Christianity Amongst The Jews

WERELDS NIEUWS

Een Amerikaanse baptistische pastor in Fort Worth, Texas, Jonathan Shelley, heeft zijn gemeente tips gegeven hoe om te gaan met opstandige teenagers en „lazy gamers“, dus luie jongeren die zich met computerspellen onledig houden. Zijn advies voor het de kop indrukken van opstandigheid in een openbare school is om een opstandige jongere te stenigen. God heeft immers gezegd dat opstandige en arrogante jongeren, die niet naar hun ouders en andere autoriteiten in hun leven willen luisteren, ter dood gebracht moeten worden. En dat geldt ook voor de „lazy gamer“ die niet wil werken en de hele dag videospelletjes wil spelen en alcohol drinken met zijn vrienden.

Zo kan je met wat christelijke liefde in een ommezientje allerlei problemen oplossen!

(Ontleend aan Michael Stone, www.patheos.com, 23 jan. 2019)

Victor Klemperer, mijn opmerkelijke Duitser

Anton van Hooff

Er zijn niet veel mensen van wie ik de verzamelde werken in mijn boekerij heb. Eens kijken: Karel en Gerard (van het) Reve, Louis Couperus, Friedrich Dürrenmatt, Kurt Tucholsky en ... Victor Klemperer (1881-1960). Nee, het is niet de dirigent en componist, met wie hij telkens werd verward zoals ik dikwijls ben uitgemaakt voor de directeur van Burgers Dierenpark; die heette Antoon, terwijl de voornaam van die andere Klemperer Otto was, een neef (1885-1973).

Geëmancipeerd

Deze verliet bijtijds, in 1933, Nazi-Duitsland. Victor bleef. Wat had hij te vrezen? Hij was in alle opzichten het toonbeeld van een geëmancipeerde Jood. Zijn vader was rabbi van de liberaal-joodse gemeente in de metropool Berlijn geweest. Zelf brak Victor volledig met het Jodendom. Hij trouwde met een niet-Joodse vrouw. Hij liet zich dopen en werd lid van de Evangelisch-Lutherse Kerk, zeker toen min of meer de staatskerk van Duitsland. In zijn omvangrijke werk is nergens iets van religieuze gezindheid of interesse in godsdienst te merken; het ging hier dus om een louter culturele bekering van iemand die politiek in het liberale midden stond. Tot het einde van zijn leven moest hij niets hebben van het zionisme, dat volgens hem – en mij – een vorm van racisme is. Als echte Duitser dweepte hij met de eigen, ‘klassieke’ literatuur. Bij het uitbreken van de Grote Oorlog, die later de Eerste Wereldoorlog bleek te zijn, bevond hij zich in het veilige Napels als lector aan de universiteit daar, maar toen in 1915 zijn ambtstermijn was afgelopen, ging hij in 1915 terug en meldde zich plichtsgetrouw als vrijwilliger. Hij diende eerst bij de artillerie aan het westfront, maar werd als geletterd persoon al gauw censor in het Litouwse Kaunas en Leipzig. De dienst aan het vaderland leverde hem een lintje op. Met zijn studie en beroepsloopbaan had het niet erg willen vlotten: hij was van scholen en universiteiten gewisseld zonder afsluiting, probeerde het als publicist, nam de studie weer op en was in 1912 gepromoveerd, dus al 41 jaar oud. Hij was romanist, maar tot zijn eigen ergernis kon hij geen Frans spreken. In het algemeen was hij stellig een middelmatig wetenschapsman. Ten slotte werd hij in 1920 aan de Technische Hochschule van Dresden benoemd tot

hoogleraar in de romanistiek, toch wel een bijvak aan deze instelling.

Wat hem opmerkelijk maakt

Tot zover is er geen reden waarom ik tegen Thomas Spickmann, toen hij met zijn opmerkelijke Duitsers kwam, zei: ‘Ik zou Victor Klemperer genomen hebben.’ Mijn opmerkelijke Duitser heeft geen politieke rol gespeeld zoals Adenauer en Brandt. Hij was geen groot denker, wetenschapper of literator. Hij is echter onovertroffen als observator van zijn tijd, *Zeitzeuge* in het Duits. Ik moet me dan ook corrigeren. Ik bezit niet zijn talrijke werken over de Franse literatuur. Mijn halve meter Klemperer omvat zijn herinneringen en dagboeken, die de tijd van 1881 tot 1959 bestrijken, en zijn *LTI. Lingua Tertii Imperii* (Taal van het Derde Rijk), waarin hij als filoloog analyseert hoe de nazi's de taal vervormen. Om met dit laatste te beginnen: *holen* (halen) betekent in de *LTI* het onopvallend wegslepen van Joden en ander gespuis. De mannen die Walther Rathenau in 1922 vermoordden, waren ‘Rathenauverwijderaars’ (*Rathenaubeseitiger*). Het woord *fanatisch*, dat net als ons ‘fanatiek’ eigenlijk betekent ‘door een blinde ijver gedreven’ (Van Dale), dus een negatieve kleur heeft, wordt in het nazistisch: ‘dapper, vol zelfopoffering, met hart en ziel’. Zo kon Hermann Göring in een biografie serieus worden geprezen als een ‘fanatische’ dierenvriend. En Goebbels verkondigde dat alleen *Fanatismus* nog de *Endsieg* kon brengen.

Klemperers observaties van de taalontaarding behoren tot wat hem opmerkelijk maakt: zijn opmerkingsgave. In zijn dagboeken hield hij zijn observaties vast. Al vroeg heeft hij het gevaar van Hitler door. Dat gaat hem vanaf 1933 persoonlijk raken. Hij legt als alle ambtenaren de eed van trouw aan Hitler af – wel met gekruiste vingers.

Aan de kant geschoven

Hij mag als Jood zijn professoraat nog even uitoefenen omdat hij die (lage) oorlogsonderscheiding heeft, maar examens mag hij al gauw niet meer afnemen: een Arische student kan toch niet aan het oordeel van een Jood onderworpen worden, wel? Terwijl familieleden van hem, zoals de beroemde Otto, bijtijds uitwijken, blijft hij, denkend en hopen dat de bui van het nazisme wel zal overdrijven. Ook als hij in 1935 buiten dienst wordt gesteld, maakt hij geen aanstalten te vertrekken. Hij wordt op wachtgeld gesteld, bouwt een huis in een voorstad van Dresden en koopt zelfs in 1936 een tweedehands auto, die om zijn kuren de bok gaat heten. Daarmee maken hij en zijn vrouw veel leuke tochten in Saksen. Maar langzamerhand komen ze in de wurgende greep van de eliminering, *Ausgrenzung*, van Joden. Die mogen geen auto bezitten. Hun wordt de toegang tot bibliotheken ontzegd. De bioscopen die hij en zijn vrouw Eva ‘fanatiek’ bezoeken, worden verboden gelegenheden, terwijl zij al heel vroeg liefhebbers waren

van de betere film en het genie van Charlie Chaplin onderkennen. Hun trouwe dienstmeisje moet ontslag nemen, want Ariërs kunnen niet aan Joden onderhorig zijn. Victor moet zijn typemachine inleveren. Het kriebelhandschrift waarmee hij doorgaat, moet de uitgever van zijn dagboeken heel wat hoofdbreken hebben gekost.[1] Pogingen van familieleden in het buitenland om Victor en zijn vrouw op de valreep nog een visum voor de VS te bezorgen, lopen spaak.

In de wurggreep van de nazi's

De langzame wurging gaat door: niet langer het karige vleesrantsoen voor Joden dat de Klemperers al voor hun kat uitspaarden. Maar ook die moet weg. Dan moeten ze hun huis verhuren en zich in een Jodenhuis in Dresden vestigen. Ze delen dat met lotgenoten, die als gemengd gehuwden bevoorrecht waren. Die bescherming bleef in stand zolang de Arische partner de druk weerstond om maar liever te scheiden. Toen het echtpaar Klemperer een kamer in de aangewezen villa betrok, had de laatste bewoonster, een weduwe van in de tachtig, haar koffer met in grote letters 'Jenny Sara Jacoby' al klaar staan om gedeporteerd te worden.

Dan komt de Jodenster. Met schaamte wagen Victor en zijn sterloze vrouw zich op straat. De reacties zorgen voor nog meer schaamte, zowel de vijandige als die van mensen die poeslief tegen hen doen. Professor Victor wordt te werk gesteld om sneeuw te ruimen, fabrieksarbeid te doen en graven te delven. Zelf verstoken van nieuwsbronnen weet hij dat deportatie vergassing betekent – wie blijft toch beweren dat de gemiddelde Duitser van niets kon weten? Het is zoals bondsprezident Von Weizsäcker op 8 mei 1985, de dag van de Duitse capitulatie, nee bevrijding, verklaarde: wie wilde weten, kon weten.

Innerlijke emigratie

Victor schrijft het allemaal nauwgezet op: de grote en kleine gebeurtenissen, de angst, de hoop en de vertwijfeling. Als intellectueel vluchtte hij in een 'innerlijke emigratie' (*innere Emigration*) door alles voor zichzelf te noteren, met een vage hoop dat hij ermee ooit een publiek kon bereiken. Ik denk dat dit de reden is waarom ik me als vrijdenker met Klemperer kan identificeren. Wat kun je onder een tiranniek bewind doen? Het zou natuurlijk mooi zijn als je op je eentje een aanslag op de tiran pleegt zoals Georg Elser na minutieuze voorbereiding deed (zie mijn 'Zo had ik Hitler moeten willen doden', *De Vrijdenker* 49.1, 16-17).

Je kunt natuurlijk ook openlijk als dissident het gezag tarten in de gewisheid dat de onherroepelijke dood je tot martelaar maakt. Maar 'die Gedanken sind frei'. Als je die niet met anderen kunt delen, kun je ze in elk geval aan het papier toevertrouwen als je eigen nis in de hoop dat in elk geval je aantekeningen je zullen overleven.

Reddend bombardement

Gevaarlijk was die schrijverij natuurlijk wel. Daarom bracht vrouw Eva de schriften naar een vriendin die in een naburige plaats arts was. In haar kliniek werden ze verborgen en overleefden zo de oorlog, wat niet zou zijn gebeurd als ze in het derde en laatste verblijf van de Klemperers waren gebleven. Dat Jodenhuis lag in het

centrum, vlak naast het terrein waar tot 1938 de synagoge had gestaan. Victor Klemperer was zich ervan bewust dat in tegenstelling tot de vorige twee villa's, die in de buitenwijken van Dresden lagen, deze locatie zou worden getroffen bij de terreurbombardementen die de geallieerden op Duitse steden uitvoerden. En als Jood zou hij geen toegang tot een schuilplaats hebben. Tot februari 1945 was Dresden er genadig vanaf gekomen. Op dinsdag de 13de van die maand moest Victor helpen om brieven rond te brengen – voor ontvangst moest worden getekend – waarin stond dat de betrokkene op vrijdag zich moest melden voor 'Arbeitseinsatz'; er hoefde niets te worden meegenomen. Iedereen begreep dat dit de tocht naar de dood betekende.

Victor zou als een van de weinigen nog mogen achterblijven, maar hij begreep dat zijn uur ook gekomen was.

Maar toen kwam het beruchte bombardement, waarover zelfs de geallieerden achteraf wroeging hadden. In de verwarring raakte Victor zijn Eva kwijt, maar in de ochtend troffen ze elkaar weer aan de oever van de Elbe. Op aanraden van een van de andere vluchtelingen tornde Eva de Jodenster los – ze stoppen hem wel in hun bagage om daarmee eventueel aan de Amerikanen te bewijzen dat zij slachtoffer en geen nazi waren. Samen namen ze de vlucht, die hen uiteindelijk in Beieren bracht. Daar beleefden ze op 28 april de bevrijding.

Op 25 mei verlieten ze te voet München; na een tocht van 400 kilometer kwamen ze een maand later in Dresden aan. Ze kregen zelfs hun huis weer terug.

Zichzelf blijven

Tot zover is het een van die ongelooflijke verhalen van de weinigen die de Sjoah overleefden, maar het is juist het vervolg dat Klemperer tot een inleefbare vrije geest maakt. Hoewel liberaal gezind wordt hij met zijn vrouw

Bundesarchiv, Bild 103-42544-0001
Foto: Shatin, Haritz | 14. November 1958

lid van de KPD en zet zich in voor die partij en de latere DDR, die hij als het kleinere kwaad beschouwt. Academisch wordt hij gerehabiliteerd, bekleedt professoraten in Greifswald, Halle en ten slotte aan de topuniversiteit van het oosten, de Berlijnse Humboldt-Universiteit. Hij wordt diverse malen onderscheiden. Eerst met de nationale prijs voor kunst en literatuur, maar dat is slechts in de derde klasse. En de Vaderlandse orde van Verdienste krijgt hij slechts in zilver. In zijn

dagboek bekend hij zich heel menselijk de wrok. Maar er is meer dat hij daar toegeeft. Al in 1945 ziet hij de overeenkomst tussen de persoonsverheerlijking van Stalin en die van Hitler. De *Freie Deutsche Jugend* houdt fakkeloptochten zoals de Hitlerjungen dat deden. Als lid van de Volkskammer geeft hij zijn stem aan allerlei wetten, die hij eigenlijk verfoeit. En hij signaleert woorden voor een *LQI. Lingua Quarti Imperii*, Taal van het **Vierde** Rijk. En dan de officiële kunst. In zijn smaak was hij een ouderwetse Duitse burger gebleven, die niets moest hebben van het gekledder van de moderne kunstenaars van de jaren twintig. Maar ook het socialistisch realisme wekte zijn weerzin. In zijn dagboek noteert hij als LQI-woord 'scheefliggen' (*schief liegen*). Daarvan werden kunstenaars beticht die zich niet voegden in de mal van de Sovjetkunst. Als in Chemnitz (Later Karl-Marxstadt en nu weer Chemnitz) een hal 'realistisch' moet worden beschilderd, vraagt de kunstenaar aan de Russische officier wat hij wil. 'De werkelijkheid, maar een pietsje mooier.' Klemperer noteert de anekdote met navoelbare spot.

Ja, zo toch jezelf te blijven en je ondanks de uitwendige verleidingen van eer niet van je stuk te laten brengen, dat is een begaanbare weg voor een vrijdenker in benarde tijden.

Victor Klemperers autobiografische geschriften zijn in het Nederlands uitgegeven.

Het meest aanbevelenswaardig is het aangrijpende *Tot het bittere einde. Dagboek 1933-1945* (ik heb deze uitgave niet. Als die volledig is, een leestip: sla de boekbesprekingen maar over. Klemperer bespreekt alle lectuur die hem in zijn isolement in handen valt, van literaire werken tot keukenmeidenromans, om maar geestelijk bezig te zijn).

Daarnaast: *Tussen De Wal en het Schip. Dagboek 1945-1959* en *Curriculum Vitae Herinneringen 1881-1918*.

WERELDS NIEUWS

Al(le)machtig!

In christelijke kringen is men er niet blij mee (zie bijvoorbeeld <http://www.bijbelaantekeningen.nl/files/subject?3951>), dat is begrijpelijk. En voor ons is dit het zoveelste voorbeeld van de schijnbare onuitroeibaarheid van geloof in allerlei kletsboek. Ik heb het nu niet over The Church of the Flying Spaghetti Monster of The Church of the Latter Day Dude (Dudeism), maar over The Church of Almighty God, de Kerk van God Almachtig dus. Dat is een Chinese sekte, die voet aan de grond probeert te krijgen in Nederland. Het schijnt dat deze club in China omstreeks 1995 verboden is en in verband wordt gebracht met allerlei geweldsdelicten. Deze kerk, ook wel de Oosterse Bliksem genoemd, lijkt op het eerste gezicht veel op de christelijke kerken en weet ook precies op allerlei punten wat God wil. Maar er is een puntje van verschil: volgens deze bliksem is Jezus begin jaren 90 al op aarde teruggekeerd en wel in China. Een zekere mevrouw Yang Xiangbin schijnt als de geïncarneerde Christus te worden beschouwd - de kerk noemt zelf geen naam. Zij is nu 45 en woont met haar man Zhao

Weishan, die leider is van de kerk, in New York. De leer is dat je door het onderwijs van de kerk tot zondeloosheid kunt komen. En ook dat het einde der tijden nabij is. Beweerd wordt dat er al miljoenen aanhangers zijn. Sinds september 2016 staat de kerk ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Op grote schaal wordt gebruik gemaakt van het internet, en een heleboel materiaal, waaronder vele video's en gezangen, is al in het Nederlands vertaald. Nieuwsgierig? Dan moet u op deze kleurige website zijn: <https://nl.kingdomsalvation.org/>

Zeven vormen van atheïsme - John Gray

Enno Nuy

Een boek van John Gray is altijd een intellectuele uitdaging. Hij schrijft gecomprimeerd en een alerte geest is vereist om hem in al zijn redeneringen te kunnen blijven volgen. De essentie van zijn jongste publicatie lijkt te zijn dat de meeste atheïsten zich niet realiseren dat hun gedachtegoed is geënt op het monotheïsme en derhalve niet of nauwelijks verschilt van datgene wat zij zo nadrukkelijk afwijzen.

Gray moet niet veel hebben van atheïsten als hij concludeert: "Het huidige atheïsme is een voortzetting van het monotheïsme met andere middelen. Vandaar de eindeloze opeenvolging van surrogaatgoden, zoals de mensheid, de wetenschap, de technologie en de al te menselijke visioenen van het transhumanisme. Maar er is geen reden voor paniek of radeloosheid. Geloof en ongelooft zijn mentale houdingen tegenover een onbegrijpelijke werkelijkheid. Een goddeloze wereld is net zo mysterieus als een wereld doordrenkt van goddelijkheid, en het verschil daartussen is misschien kleiner dan u denkt." Waar John Gray intussen zelf staat, is mij niet duidelijk geworden in dit boek maar gezien zijn conclusie maakt dat kennelijk nauwelijks iets uit.

John Gray

Al op de eerste pagina stelt Gray dat de vooruitgang van de mensheid de plaats heeft ingenomen van het geloof in de goddelijke voorzienigheid. Maar is dat werkelijk zo? Er zullen er zeker zijn die menen dat de menselijke soort zich in de juiste richting ontwikkelt, op weg naar een schitterend perspectief, maar voor mij is dat een merkwaardige en irrationele positie, die voor het overige niets met atheïsme van doen heeft. Gray voegt hier aan toe dat dit geloof in de mensheid alleen zin heeft als het de denkwijzen voortzet die van het monotheïsme zijn geërfd. Ik zie de logica van deze stelling niet in. Verderop beweert hij dat de meeste huidige atheïsten liberaal en vooruitstrevend zijn en geloven dat de mensheid zich geleidelijk ontwikkelt in de richting van een betere wereld. Ik weet niet of je de meeste atheïsten over één kam mag scheren, zelf herken ik mij niet in deze definitie.

Militant

Gray verstaat onder een atheïst iemand die geen behoefte heeft aan het idee dat de wereld door een godheid is geschapen. Dat is dan weer een definitie waar niets mis mee is. Ofschoon ik eraan toe zou willen voegen dat het menselijk bestaan niet is gebaseerd op een plan van een onbewogen beweging en dat een vooruitgangsgedachte strijdig is met het beginsel van de evolutie, die is te beschouwen als de drijvende kracht achter het ontstaan van dit universum.

Maar even later spreekt Gray van militante atheïsten zonder uit te leggen welk gedrag een atheïst tot een militante atheïst maakt. Het wordt al wat duidelijker als hij enkele pagina's verder Richard Dawkins als een militante atheïst betitelt, wederom zonder aan te geven op grond van welke gedragskenmerken. Maar ik zou niet weten waarom Dawkins militant genoemd mag worden. Hij is onvermoeibaar, ja dat klopt. En ik vraag me ook wel eens af wat het nuttig effect is van die eindeloze discussies met mensen die nog steeds geloven dat de aarde niet ouder dan zesduizend jaar is en werd geschapen door een almachtige god. Ik zou zeggen, Richard, verdoe je kostbare energie niet, maar ik heb grote bewondering voor zijn niet aflatende pogingen iets meer ratio in de geesten van mensen te planten. Maar militant?

Wel geef ik Gray gelijk als hij stelt dat religieuze praktijken een behoefte aan betekenis tot uitdrukking brengen, die onbevredigd blijft, ook al zou alles kunnen worden verklaard. En met hem heb ook ik weinig behoefte aan dat eindeloos 'gekibbel over god', in dat opzicht zou de Vrije Gedachte ook wel eens aan 'innovatie van het denken' mogen doen.

In zijn kritiek op Dawkins merkt hij echter terecht op dat genen met behulp van beproefde wetenschappelijke technieken kunnen worden aangetoond maar memen niet. Memen zijn geen fysieke entiteiten zoals genen. Memen zijn, zegt Gray, net zo illusoir als phlogiston, en hun bestaan wordt alleen maar aangenomen om het geloof te schragen dat alles met de evolutietheorie kan worden verklaard. Ja, daar heeft hij een punt.

Vrijheid

Interessant is de filosofische verkenningstocht die Gray in dit boek maakt. Een tocht die begint bij Paulus en Augustinus die de bedenkers waren van de godsdienst die we nu als het christendom kennen. Augustinus wilde dat het christendom radicaal zou breken met het joodse gedachtegoed van Jezus. Maar wat ooit een levenswijze was geweest, veranderde in een missionaire ideologie die zich ten doel stelde de hele mensheid te bekeren. En hiermee was, stelt Gray, de weg voor eeuwenlange conflicten vrijgemaakt. En door religie om te smeden tot een dogmatisch geloof, schiep het christendom tegelijkertijd een behoefte aan vrijheid die in de oudheid niet bestond. Innerlijke geloofsbeleving werd belangrijker dan openbare religieuze praktijken. Het

christendom legde de kiem voor het geweld in de religie maar plantte ook het zaad voor de scheiding van kerk en staat.

Moraal

Een rode draad in dit boek betreft de moraal. Zoals gezegd, Gray moet niets hebben van atheïsten. Ze blijven er maar op hameren dat ook ongelovigen moreel hoogstaande mensen kunnen zijn maar ze vragen zich nooit eens af – zegt Gray – welke moraal een atheïst dan zou moeten naleven. Impliciet zegt hij hiermee dat de moraal tot het domein van de godsidee behoort en hij herhaalt dat op meerdere plaatsen. Geen enkele andere potentiële bron van moraal zou ooit universele toepasbaarheid kennen. Nou, daar valt wat mij betreft het nodige op af te dingen.

Gray baseert deze filosofische verkenning vrijwel geheel op het monotheïsme. Maar hoe zat het dan met de polytheïsten, kenden die ook geen universeel toepasbare moraal? Is moraal nou echt een product van religie?

Overigens moet ik hier eerst nog opmerken dat Gray het begrip religie nergens definieert en dat is een gemis. Wel schrijft hij dat religieuze praktijken een behoefte aan betekenis tot uitdrukking brengen, die onbevredigd blijft ook al zou alles kunnen worden verklaard. Anders gezegd, ook al zou de natuurkunde alles hebben ontrafeld, dan nog zal er behoefte aan duiding zijn. Ik troost me dan maar met de gedachte dat er voorlopig nog meer dan genoeg te ontrafelen en verklaren valt. Maar ook nu we nog lang niet zo ver zijn, voel ik geenszins de behoefte aan een onbewogen beweging die zin zou geven aan mijn bestaan.

Terug naar de moraal. In mijn ogen is moraal in de meest brede zin een set van regels die in het leven worden geroepen zodra diersoorten in groepsverband gaan leven. In groepsverband leven brengt de noodzaak van samenwerken met zich mee en hoe beter die samenwerking is, des te meer kans van overleven de groep heeft. De essentie van leven is gelegen in het ontwijken van de dood; wat leeft immers, wil blijven leven. Het best toegeruste organisme heeft de betere kansen op voortbestaan. Moraal is daarbij een uitstekend, handig en onvermijdelijk hulpmiddel.

En Harari liet ons al zien dat al te veel borstklopperij de monotheïsmen misstaat: Confucius, Lao Tse, Boeddha en Mahavira legden al de grondvesten voor universele ethische codes toen er van Paulus en Jezus nog lang geen sprake was. En waar de joden dierenoffers brachten, eisten Boeddha en Mahavira ook voor de dieren, inclusief de insecten, respect!

Toch beweert Gray: de gedachte dat wij in een door natuurwetten bepaalde kosmos leven, is misschien niet veel meer dan een wegstervende nagalm van het geloof in een goddelijke schepper. Hoe komt hij daar toch bij? Hij doet geen enkele moeite die aanname te onderbouwen.

Surrogaatreligies

Ik heb het gevoel dat Gray doorheen het hele boek slechts één type atheïst op zijn netvlies heeft. Hij schrijft: “Atheïsten hebben het gemunt op christelijke waarden omdat die veranderlijk zijn en niet zelden contradictoir”. En hij schrijft er achteraan: “Op dit punt vergissen zij zich, zoals zij wel vaker doen”. Ik zei al, Gray heeft weinig op met atheïsten van wie hij ook nog beweert dat vrijwel alle hedendaagse atheïsten onbewuste liberalen zijn. Je begin te af te vragen wat de agenda van Gray is. Atheïsme en onverdraagzaamheid hebben volgens Gray dikwijls het bed gedeeld maar ik had daar graag wat voorbeelden van gezien. Gray

hierover: “Van de Cultus van de Rede, die in de loop van de Franse Revolutie ontstond, via Comtes religie van de mensheid en Haeckels monisme, Lenins dialectisch-materialisme tot Ayn Rands heruitvinding van Nietzsches Übermensch, waren atheïstische bewegingen allemaal surrogaatreligies.”

Ik word wel vaker geconfronteerd met de stelling dat atheïstische religies zoals het communisme en nationaalsocialisme tot veel meer geweld en doden hebben geleid dan de andere religies maar ik kan moeilijk uit de voeten met de stelling dat politieke ideologieën de facto religies zouden zijn. Ik zie wel de overeenkomst tussen een hiernamaals en bijvoorbeeld de communistische heilstaat of het derde rijk. Zulke concepten zijn te beschouwen als onzinnige dromerijen maar die

overeenkomst maakt een politieke ideologie nog niet tot een religie. Hier wrekt zich het ontbreken van een passende definitie van religie. Maar zelfs wanneer we politieke ideologieën toe laten treden tot het containerbegrip ‘religie’ is daarmee nog niet gezegd, laat staan bewezen, dat atheïsme per definitie tot massamoord zou moeten leiden. Als Gray schrijft: “Maar tenzij we uitgaan van de idee van een door god beschikt eindstadium, is er geen reden om aan te nemen dat in de geschiedenis een logica of inherent einddoel besloten ligt”, kan ik dat uiteraard alleen maar beamen.

Maar dan schrijft hij vervolgens: “Opgevat als een reeks onvoorwaardelijke principes die alle mensen verbindt, is de ‘de moraal’ eveneens een overblijfsel van het monotheïsme, en mogelijk het belangrijkste”. Wilt u mij excuseren als ik zeg dat dit onzin is? Stellen dat er problemen kleven aan atheïstische waarden is leuk maar leg nou eens uit wat die problemen dan zijn! In plaats daarvan beweert Gray dat veel atheïsten domweg een of andere seculiere variant van de christelijke moraal uitbraken. Dat klinkt bijna kwaadaardig.

Harari, Kant e.a.

Ook de weergave door Gray van het gedachtegoed van Harari is mijns inziens niet correct. Harari constateert dat er ontwikkelingen gaande zijn die ertoe leiden dat de mens als het ware de plaats van god inneemt en zijn eigen evolutie gaat aansturen. Ontwikkelingen die van ons verlangen dat we uitermate alert en waakzaam zijn, aldus Harari, want voor we het weten ontstaat er een

elite die getranshumaniseerd de rest van de wereld kan koloniseren en onderdrukken, een elite die verder kan trekken, de onmetelijke ijle tegemoet, terwijl de rest van de ongelukkige soort homo sapiens aan zijn lot wordt overgelaten of als volstrekt overbodig wordt uitgewist. Maar daar horen we Gray allemaal niet over en dat stelt me enorm teleur. En hij dendert maar voort: “Het geloof dat we in een seculiere tijd leven is een illusie. (--) Het seculiere denken bestaat grotendeels uit verdronken religieuze noties”.

Gray haalt Kant aan die van mening was dat een universele moraal op basis van de rede mogelijk was. De categorische imperatief borduurde voort op het beginsel ‘behandel een ander zoals u door de ander behandeld wil worden’. Schopenhauer echter was van mening dat een universele code alleen van een goddelijke wetgever zou kunnen komen. Maar we gaan onverdrotten verder en komen dan bij een interessante en uitgebreide passage over De Sade.

Markies De Sade

In mijn ogen, hoe interessant ook, uiteindelijk een dwaalgeest. Alleen al het door De Sade bepleite uitgangspunt dat vrouwen gemeenschappelijk bezit van mannen waren is natuurlijk te grotesk voor woorden. Zeker in de discussie over moraal is het toch uiterst merkwaardig dat De Sade zelf niet inzag dat hij hier een enorme faux pas maakte. Een gebrek aan intelligentie?

Dan passeren de nihilisten de revue; zij geloofden heilig in de wetenschap en wilden een einde maken aan de godsdienst, zodat de weg werd vrijgemaakt voor een betere wereld dan er ooit had bestaan, schrijft Gray. En hij vervolgt dan: “Zonder dat ze zich ervan bewust zijn, is het nog steeds de overtuiging van de meeste seculiere denkers van tegenwoordig”.

De meest interessante passage vond ik die over Ayn Rand >>. Ik kom er maar niet toe haar vuistdikke boeken te gaan lezen maar een mooie Nederlandstalige biografie over deze fascinerende vrouw zou ik niet versmaden. Maar we moeten verder en komen uit bij Santanaya en Joseph Conrad. En weer verklaart Gray:

“Tenzij men een goddelijke wetgever vooronderstelt, bestaat er geen reden om ethiek op te vatten als gehoorzaamheid aan enige wet”. Nogmaals, op een dergelijke bewering valt behoorlijk wat af te dingen. En zo kom ik weer uit bij het citaat aan het begin van deze bespreking.

Seculier denken

Ik blijf een liefhebber van de boeken van John Gray omdat ze uitdagend zijn, maar deze filosofische verkenning behoort wat mij betreft niet tot het beste dat hij publiceerde. Hij belooft zeven vormen van atheïsme te beschrijven maar feitelijk is dit boek een filippica tegen atheïsten wier gedachtegoed rechtstreeks voortkomt uit een monotheïsme. Naar mijn mening is dat een wat al te grove versimpeling van de werkelijkheid, nog afgezien van het feit dat er van de pre-monotheïstische wereld misschien wel veel meer te leren valt. Dat paste blijkbaar niet in het denkraam van deze eigenzinnige Britse filosoof.

Terug dan – tot slot – naar mijn opmerking over de meningsvorming binnen De Vrije Gedachte, de Nederlandse vereniging van vrijdenkers. Je kunt, in navolging van Richard Dawkins, onvermoeibaar blijven strijden tegen wat er allemaal zou mankeren aan de monotheïsten. Maar daarmee beperkt men de discussie tot een ontkenning, het blijft achterom kijken, zich afzetten tegen. Ik zou het veel interessanter vinden wanneer de vrijdenkerij zich zou bekommeren om het seculiere denken als een levenshouding in een steeds complexere wereld. Dat gekibbel over god moeten we nu maar eens achter ons laten, die discussie is inmiddels tot in den treure gevoerd. Laten we in plaats daarvan het ongelijk van Gray aantonen en een seculiere ethiek en moraal ontwikkelen, laten we aantonen dat een seculiere ethiek geen goddelijke schepper nodig heeft. En laten we vooral afzien van enige vooruitgangsgedachte. Een wereld zonder god is op zijn best een klein beetje beter maar een heilstaat zullen we nooit bereiken, noch met religie, noch met politiek. We blijven ploeteraars.

Kinderwens

Hans Klein

In "De Vrijdenker" van februari 2019 schrijft Sicco Polders over de CRISPR-Cas-techniek. Ik ben blij met dit artikel want de techniek is mij nu een beetje duidelijker geworden. Polders legt ook uit dat hierdoor hopelijk voorkomen gaat worden dat er kinderen worden geboren die aan zeldzame, maar heel nare ziektes lijden. Dat is ook goed omdat voor zeldzame ziekten dikwijls geen en anders extreem dure geneesmiddelen bestaan.

Duidelijk wordt ook gemaakt dat onderzoek naar de mogelijke toepassing van deze techniek gefrustreerd wordt door (o.a.) tegenstanders uit religieuze motieven. Hier kan niet streng genoeg tegen worden geageerd! Sprekend vind ik, in de laatste alinea, dat God "zo hij bestaat" er een puinhoop van heeft gemaakt. Een buurman van mij merkt soms op dat de jongensbesnijdenis die in diverse godsdiensten standaard is, kennelijk betekent dat God iets niet helemaal goed gedaan heeft.

Taboe

Nu viel mij één zin speciaal op. Op blz. 4 bovenaan staat "...Dit frustreert de kinderwens..."

Ik heb wel eens de indruk dat de kinderwens een van de laatste taboes is. De kinderwens is heilig en daar zal in alle gevallen met grote eerbied aan moeten worden toegegeven. Laat ik eerst zeggen dat dit geen kritiek op de schrijver van het artikel is. De "kinderwens" wordt alleen genoemd en hoe de schrijver erover denkt, weet ik niet. Nee, ik grijp dit alleen aan omdat ik me afvraag waarom daar altijd aan moet worden toegegeven. Als een eventueel kind aan Huntington zou kunnen lijden zou je ook kunnen overwegen dan maar geen kind te "nemen". Ja, maar dan word ik belemmerd in iets essentieels! Wat is essentieel? Ik speel wat piano en ik zou graag de études van Chopin willen spelen, maar dat zit er niet in en ik moet me daarbij neerleggen. U zult misschien zeggen dat het van een heel andere orde is, maar dat is nu juist wat ik het "taboe" noem.

Kosten

Om nu meteen maar heel lelijk te doen: al die maatregelen om aan de kinderwens toe te kunnen geven – in vitrofertilisatie, de hier genoemde techniek en ook de zorg voor in enig opzicht gehandicapte kinderen – kosten vaak de gemeenschap grote sommen. Overigens is dit, en dat zou ook gelden voor de instanties die zich met de nieuwe techniek zouden bezighouden, een tak van bedrijvigheid die vele mensen werk verschaft: uit interesse ("wat kan dat moet ook" (dit is ook bekend bij het almaar doorbehandelen van oude en/of zeer zieke mensen)) en uit oogpunt van inkomsten.

Voorts: is het in Nederland niet overvol en zou het niet beter zijn als de bevolkingsdichtheid wat zou afnemen? Ook gunstig voor het milieu. Karel Knip, de geestige schrijver over "alledaagse wetenschap" in NRC Handelsblad, heeft eens opgemerkt dat alle maatregelen

als minder autorijden, minder vlees eten, etc., etc., wat effect betreft in het niet vallen bij géén kind "nemen"!

Dwangarbeid

Over het taboe: bij hoevelen zou niet, als je in hun hart kon kijken, blijken dat het tijdens de "zoveeljarige dwangarbeid" zoals iemand dat eens noemde, geregeld het idee opkwam: waar ben ik toch aan begonnen? Ik hoor betrekkelijk vaak klachten over volwassen kinderen die nauwelijks naar hun ouders omkijken. Mijn reactie is dan dat de kinderen niet om het leven gevraagd hebben, zodat ze de ouders niets verschuldigd zijn. Ik prijs de kinderen die goed zijn voor hun ouders, maar het gaat erom dat een ouder nergens recht op heeft. Iets dergelijks merk ik bij de relatie grootouder-kleinkind. Vaak denk ik als ik een grootouder met een klein kind zie lopen: ziezo, dat hoefde ik niet. Deze gedachte is natuurlijk egoïstisch, maar ik schaad er niemand mee, dus het mag. Ik zou best wel af en toe opgepast hebben, maar dat geregelde en vanzelfsprekende staat mij helemaal niet aan. Verder hoor ik ook weer vaak dat de kleinkinderen, eenmaal volwassen, weinig meer naar de grootouders omkijken.

Er schijnt een webstek te bestaan waarop – anoniem, dat wel – mensen klagen dat "als ik alles vooraf had geweten...". Ik heb trouwens een boek met als titel "Daarom wil ik geen kinderen".

Ik wil maar zeggen: mensen die geen kinderen willen, hebben evenveel recht van spreken als degenen die uitgaan van "dat is nu eenmaal de natuur".

Verpreutsend christendom

Anton van Hooff

Geen idee waarom, maar ooit rommelde ik wat in de linnenkast van mijn ouders en vond daar onder een stapel beddengoed een brochure. Wat een vreemde plaats. Wat voor boekje was dat *Periodieke onthouding volgens de methode Ogino-Knaus*? Pas veel later begreep ik waarover het ging, zoals ik ook pas veel later begreep wat mijn vader bedoelde toen hij duidelijk beschaamd me vertelde dat ik me geen zorgen moest maken als een bepaald lichaamsdeel opzwol. Leek me niet leuk als je opeens met een opgeblazen bovenarm zat, dacht ik, maar goed: ik was gewaarschuwd en zou mijn mouw er wel overheen trekken.

Wat gingen mijn brave roomse ouders toch benepen om met het seksuele. Maar ja, ze waren dan ook getrouwe kinderen van de Kerk. Die had na aarzeling verklaard dat periodieke onthouding als een natuurlijke methode door de beugel kon, terwijl het condoom 'natuurlijk' uit den boze was.

Seks als geloofsspecialisme

Hoe komt het toch dat het geloof – zeker niet alleen de roomse variant van het christendom – zo verkrampd omgaat met seksualiteit? Bij 'zonde' denkt de christen in de eerste plaats aan voorechtelijk verkeer en zelfbevlekking. In de biechtstoel hingelde de eerwaarde vader naar meer dan de bekentenis van de obligate pekelzonden: zusje geslagen, zusje geplaagd, brutaal tegen ouders geweest... Ik kon hem niet bevredigen. Toen de grote uittocht uit het priesterschap plaatsvond, verklaarde iemand dat met de afschaffing van de oorbiecht, want nu konden de biechtvaders zich niet langer verlustigen aan de sappige verhalen van de boetelingen; er zat niet anders op dan zelf aan de slag te gaan.

Biechtstoel

Natuurlijk is in de Heilige Schrift genoeg te vinden dat een strikte seksuele moraal legitimeert: David werd gestraft omdat hij de vrouw van een ander begeerde en nam. Onan liet zijn sperma de vrije loop en werd de naamgever van 'onanie' en al aan het begin van de bijbel worden Adam en Eva zich bewust van hun

naaktheid als ze uit het paradijs verdreven zijn en ons opzadelen met de erfzonde.

Door een goddelijke mutatie was Maria niet behept met dit euvel; zij was 'onbevlekt ontvangen' door haar ouders en infecteerde dus niet het Jezuskindje met dat virus.

Geloof slaat naar binnen

Voor een Joodse man gedroeg Jezus zich wel uitzonderlijk door als man van in de dertig nog niet getrouwd te zijn. Hij internaliseerde het zondebegrip door te verklaren dat niet alleen degene die feitelijk echtbreuk pleegde, fout zat, maar ook al wie de vrouw van een ander begeerde. Hier hebben we de geheime macht van het geloof. In de

Adam en Eva – Lucas Cranach

biechtstoel moest je prevelen: 'eerwaarde vader, geef mij uw zegen, ik heb gezondigd in *gedachten*, woorden en daden. Al in de vijfde eeuw voor 0 had de cynische Griek Kritias in de gaten dat godsdienst beslag legde op het innerlijk, op de ziel. In een toneelstuk laat hij de onverlaat Sisyphos verklaren dat mensen om samen te leven natuurlijk vanzelf tot gedragsnormen kwamen, waarvan de naleving door afgesproken straffen werd afgedwongen. Maar om ook greep te krijgen op kwalijke gedachten en aanvechtingen waren de alziende goden uitgevonden.

Zo werden ook de gedachten niet vrij. Voor intieme handelingen, die zich aan de openbare blik onttrokken, gold hetzelfde. Religie heeft niet veel te bieden als het om algemene normen gaat. De mensheid had echt de tien geboden niet nodig om te beseffen dat moord, diefstal en bedrog niet best waren. Maar in de seksuele sector was te scoren. Terwijl het in het zevende gebod van de Joodse decaloog met 'Gij zult niet echtbreken' nog om de daad gaat, heeft de katholieke lijst naast het al verruimde 'Gij zult geen onkuisheid doen' als negende gebod 'Gij zult geen onkuisheid begeren.' Nu ik dit opschrijf, komt uit de bodem van mijn geheugen de dreun van de hele lijst weer naar boven. Die moesten we vroeger kunnen opzeggen. Ik kon het en haalde zo hoge cijfers voor catechismus.

Paulus de drammer

Jezus gaf dus al de aanzet tot de verscherping van de seksuele moraal door al het begeren tot zonde te maken,

maar het was Paulus die de puntjes op de i zette. Weduwen moesten maar niet hertrouwen, want dat was eigenlijk ontrouw aan de overleden man. Nog beter was het helemaal niet aan trouwen te beginnen en in de ongehuwde staat te blijven zoals Paulus zelf. Maar ja, als remedie tegen het branden van begeerte was het huwelijk de beste tweede keus, want anders ging het maar fout.

Nu pak ik een boek uit de afdeling catholica van mijn boekerij erbij, de *Tractatus de castitate*, Verhandeling over de kuisheid, een negentiende-eeuwse handleiding voor biechtvaders. Ja, de echtgenote mag seksueel verkeer weigeren, maar zij begaat een zware zonde als de man verklaart dan maar naar de hoeren te gaan. Zo voorkomt zij een nog grotere zonde. Het 'echtelijke werk', *opus conjugale*, louter bedreven uit lust, is een zonde, maar wel een vergeeflijke, d.w.z. geen doodzonde, maar een dagelijkse. De coïtus moest immers altijd gericht zijn op voortplanting. Daarom toont de priesteropleider met een batterij van bijbelse argumenten aan dat gods favoriete standje de missionarishouding is: alleen dan heeft het zaad optimaal de kans zijn werk te doen. Als de priesterstudent – waarschijnlijk smullend van alle beschreven details – volledig overtuigd is, komt er een 'tenzij': tenzij de man zo zwaarlijvig is dat het leven van de onderliggende vrouw in gevaar komt.

Waar bemoeit zo'n priester zich mee? Wim Kan grapt ooit over een of ander pauselijk voorschrift t.a.v. het seksleven: 'Als je de sport niet bedrijft, moet je je niet met de regels bemoeien.'

Tijdelijke onthouding buiten de Kerk

Officieel was het celibaat dus het hoogste, maar het gelovige volk moest wel voor aanwas blijven zorgen. De trend die Paulus had gezet, werkte in de vroege kerk door: weduwen die ongetrouwd bleven en nog liever vrouwen die helemaal niet aan een huwelijk begonnen, werden gerespecteerde en bruikbare leden van de gemeente; ze konden als diacones aan de slag gaan en zorg bieden aan armen, zieken en bejaarden. De *caritas* was – en is – een probaat middel om nieuwe geloofsleden te trekken.

Nu was religieuze onthouding ook buiten het opkomende christendom niet onbekend. Tempelvoorschriften verboden het heiligdom te betreden als men net aan seks had gedaan – of uit een sterfhuis kwam, een andere vorm van onreinheid. Aanhangsters van de Egyptische importgodin Isis moesten zich op bepaalde dagen van seksueel verkeer onthouden. De grote liefdesdichter Ovidius ergert zich eraan dat zijn minnares hem om die reden laat hunkeren, maar in zijn raadgevingen voor de vrouw zegt hij dat een Isisfestival een mooi alibi is om de man een tijdje te laten smachten. En dan zijn er natuurlijk de Vestaalse Maagden, zes meisjes van goeden huize, die tussen hun zesde en tiende werden uitgekozen om dertig jaar het haardvuur van de godin Vesta te onderhouden en zich gedurende die tijd te onthouden. Daarna mochten ze trouwen. De verplichte maagdelijkheid was dus van lange duur, maar niet voor altijd.

Vestaalse maagd levend begraven

Christelijke maagden

Daarom was het voor de heidense omgeving schokkend dat jonge christelijke vrouwen zich verplichtten levenslang maagd te blijven. Nog onbegrijpelijker was het dat er maagdelijke mannen kwamen. Soms gingen beide partijen een zogeheten (seksloos) Jozefhuwelijk aan. Deze vorm van ascese verabsoluteerde de *askèsis*, 'oefening' (in zelfbeheersing) die stoïsche filosofen voorschreven. De wijze mocht geen slaaf worden van zijn lusten, dus niet onmatig eten en drinken en hij diende ook zijn seksuele driften in toom te houden.

Het oprukken van de christelijke seksuele moraal stond dus niet helemaal op zichzelf. De keizer-filosoof Marcus Aurelius dankte het lot dat hij in zijn jeugd geen omgang met vrouwen of mannen had gehad; hij was pas laat aan seks toegekomen, maar verwekte wel zeker twaalf kinderen bij zijn Faustina. Als hij in zijn *Tot mijzelf*, stoïsche vermaningen aan eigen adres, de futiliteit van alles betuigt zegt hij: 'Wat is seks anders dan een kramp en een kwakje?'

In zijn tijd, tweede eeuw, schrijft de arts Soranos in zijn *Gynaecologie* dat seks nu eenmaal onvermijdelijk is, maar dat onthouding eigenlijk het gezondst zou zijn.

Er is dus in de latere oudheid een kentering in de vanzelfsprekendheid van seksueel verkeer, waarvan Homeros indertijd, achtste eeuw voor 0, had gezegd 'Wat toch gewoon is tussen mannen en vrouwen.'

Het staat echter buiten kijf dat het christendom met zijn verpreutsing veel plezier heeft verprutst.

Bekoring van de celibataire kluizenaar (St.) Antonius – Paul Cézanne

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

(in de volgorde van hun bijdragen)

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

Enno Nuy (Aerd 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Ben Warner (Rotterdam 1946) is auteur van communicatieboeken, oud-directeur Gasunie/Gas Terra, oud-bekleder bijzondere leerstoel strategische communicatie UvA.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Hans Klein (83) was leraar wiskunde, is muzikkliefhebber en donateur van Skepsis.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden